

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)

Kos, H.A.

Citation

Kos, H. A. (2009, June 24). *Van meenten tot merken : een onderzoek naar de oorsprong en ontwikkeling van de Gooise merken en de gebruiksrechten op de gemene gronden van de Gooise markegenoten (1280-1568)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14523>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

5. De grenzen: de afbakening van de Gooise marken (1404-1568)

In 1502 vond een informatie plaats door Jacob Jacobszoen, rentmeester van Kennemerland en Gooiland. Aanleiding was het feit dat veel Utrechters al tientallen jaren Gooiland binnen trokken om aldaar veen af te graven. Jacob interviewde een aantal Gooiers over deze gebeurtenissen. Daarnaast liet hij zich op de hoogte stellen van het verloop van de grens tussen het Sticht en Gooiland. De bijeenkomst begon met het vertellen van een anekdote.

Toen de vijftig jaar oude Loosdrechter Jacob Possche ontboden werd in het kapittel van Sint-Pieter, werd er voorgelezen uit een boek over de grenzen tussen Holland en het Sticht, specifiek over een in de tijd van Karel de Stoute vastgestelde grens, vermoedelijk in 1472. Terwijl Jacob luisterde, werd hij door iemand in de zaal herkend als een Hollander. Vrijwel direct werd een kreet geslaakt: 'Hout, hout, hier es een Hollander int huys, slaet dat blat over!'.¹ Het voorlezen hield op en het boek werd gesloten. Men wilde niet dat die Hollander met bepaalde informatie aan de haal zou gaan, want wellicht zou hij daar zijn voordeel mee kunnen doen.

Het was niet de eerste keer dat er over de grenzen van Gooiland onenigheid was gerezen. En het was ook niet de eerste keer dat er over geschreven werd.² Interessant is dat de tijdgenoten de grensbepalingen vaker wel dan niet respecteerden. Feitelijk werd er alleen op papier overeenstemming bereikt, maar mentaal gezien lag dat anders. Keer op keer werden eerder bepaalde en zelfs in het landschap aangebrachte dus zichtbare grensmarkeringen in twijfel getrokken of overschreden. Dat heeft een voordeel. De hoeveelheid bronnen is namelijk groot te noemen. Opvallend is dat vrijwel onophoudelijk werd gesproken over de al genoemde Leeuwenpaal; een stenen grensmerkteken, waarop de Hollandse leeuw was afgebeeld.³ Vanaf die Leeuwenpaal liep een deel van de grens tussen Holland en het Sticht, langs de westgrens van Eemnes, en verder geraaid op de Dom.⁴ Een andere met name genoemde stenen grensmarkering is de zogenoemde Blauwe Zerk. Ook enkele hofsteden als die van Werner en die van de abdis van Elten werden stevast als grensmarkeringen of ijkpunten opgegeven.

In hoofdstuk een besprak ik enkele grensgeschillen tussen de Hollandse graven en de bisschoppen van Utrecht. Ook de bemoeienissen met Gooise grond van lokale heren als Amelis van Mijnden kwamen aan bod. In dit hoofdstuk worden de grensgeschillen behandeld die betrekking hebben op de Gooise markegenoten en hun organisatie na de uitvaardiging van de eerste schaarbrief (1404) tot het verschijnen van de vierde schaarbrief (1568). De grenzen worden globaal weergegeven op een overzichtskaart. Er wordt begonnen in het noorden. Daarna komen de oostgrens, de zuidgrens en de westgrens aan bod.

Het is niet de bedoeling om de precieze grenzen van Gooiland te reconstrueren, laat staan een gedetailleerde nederzettingsgeschiedenis te schrijven. Het bepalen van de exacte ligging van grensmarkeringen, hofsteden, wegen, paden en lanen is weggelegd voor detailstudie. Bovendien is het vaak schier onmogelijk. Hier is het interessant om te kijken naar de afbakening van de marke en hoe de verschillende partijen grensgeschillen opvatten, vooral omdat er vaak tot dan toe gemeen gelegen grond werd gestreden.⁵

Die partijen zijn bekend: enerzijds de Gooise markegenoten die vrijwel iedere inbreuk of grensoverschrijding bestreden uit angst gemene grond te verliezen, anderzijds

¹ MRVG, 101.

² In vrijwel alle studies naar Gooiland komen de grenzen aan de orde. Vooral op lokaal niveau is er veel voorhanden. Daarnaast worden kwesties die betrekking hebben op de grenzen met Gooiland behandeld in Buitelaar, *Stichtse ministerialiteit* en bij Palmboom, *Sint-Jan*.

³ De naam is echter afgeleid van de burgemeester van Eemnes met de naam Leo Volcardi; hij liet de eerste grenspaal plaatsen. MRVG, 122: 'Welcke pael bij eenen burgmeester van Emmenesse, genoemt Leo Volcardi, door bisschops bevel geset es, van welcken borgermr. dvoirschreven pael te daige toe van huyden Leopaal genoemt wert'.

⁴ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 122-123, 108: '[...] ende van denselfde pael zuytwaerts op rayende linie recht langes die limiten van Emmenesse, zoet [zoals het] huydensdages gelegen es, continuerende voirts linirect tot Goyersbosch toe, met ooghemerck ende radinge nemende op sinte Martenstorren tot Utrecht'.

⁵ Zie voor meer gedetailleerd onderzoek naar paden en lanen e.d.: Groeneveld, 'De oostgrens van Holland langs het Gooi na 1300'; Meyer, 'Hoe groot was Gooiland?'; Horsten, *Doorgaande wegen in Nederland*.

de Hollandse graaf die om andere redenen de grenzen intact wilde houden: het ging hem meer om zijn soevereiniteit of gezag ten opzichte van het Sticht maar zeker ook ten opzichte van de Gooiers. Het Sticht was de derde partij; vanuit die streek was er onophoudelijk expansiedrift richting Gooiland en dientengevolge ontstonden voortdurend conflicten tussen Holland en Utrecht, of zoals in de memorie die werd opgesteld naar aanleiding van een proces over de grens tussen De Vuursche en Gooiland door de eerder geciteerde Johan van Culemborg werd medegedeeld: ‘Waerduer tusschen die twee landtsheeren, te wetene de bisschop van Utrecht ende grave van Hollandt, dicwils different ende questie gevallen es opte limiten ende scheytselen van de voirn. twee landtschappen ende bijsonderen van den landen, ligghende tusschen die Vecht, loopende van Utrecht nae den Suyderzee, ende der Eeme, loopende van Amersfort nae der Zuydersee’.⁶ De memorie bestaat uit tachtig artikelen en geeft een uitstekend inzicht in de grensproblematiek. Belangrijk is dat Johan tot de Stichtse kant behoorde en samenspande met de staten van Utrecht.⁷ Mededelingen van Johan komen hieronder veelvuldig aan de orde.

Voor een goed begrip is het noodzakelijk het huidige Gooi als uitgangspunt te nemen: de streek herbergt vijf dorpen – Huizen, Blaricum, Bussum, Hilversum en Laren en een stad – Naarden. Het is een bosrijke omgeving, inclusief uitgestrekte heidegebieden en het grenst ook nog aan water. Het maakt bestuurlijk gezien deel uit van de provincie Noord-Holland en wordt vaak in een adem genoemd met de Vechtstreek. Nederzettingen als Weesp, Nederhorst den Berg, Breukelen, Tienhoven, Loosdrecht, Ankeveen, ’s-Graveland, Hoge en Lage Vuursche, Soest en Baarn behoren echter *niet* tot Het Gooi. Sommige hebben wel ‘Gooise’ of liever Nardinclantse wortels, maar daarover spreek ik later meer.

Wellicht ten overvloede: het zou veel meewarigheid veroorzaken om Hilversum nu een dorp te noemen of Naarden een stad, maar de hedendaagse situatie is niet te vergelijken met die van vroeger. Het huidige Gooiland komt echter wel in grote lijnen overeen met het middeleeuwse Gooiland, maar juist over die afbakening is vele eeuwen en herhaaldelijk gestreden. Zoals ik al stelde in hoofdstuk een, is het Eltense Nardinclant rond zijn kern ineengekrompen tot Gooiland. Aan bepaalde zaken werd dan ook niet getwijfeld. Echter de rechten op de grond die de bisschop van Utrecht aan de randen van het gebied in bezit had, waren soms zo sterk dat er door de Gooiers moest worden ingeleverd.

De noordgrens: Almere en de Zuiderzee

De noordgrens van Gooiland was de zuidwal van de Zuiderzee. Tegenwoordig hebben we het over een randmeer: Het Gooimeer. Een van de eerste berichten van Gooiland spreekt echter over een ander water, namelijk het grote meer: Almere. In 900 heeft het klooster Werden *Naruthi* en een kerk met kerkenland in bezit.⁸ Het ‘kerkenland’ strekte zich uit op de droge zandrug van het Gooi vanaf het Almere tot aan de Tafelberg.⁹ Vrijwel zeker werd met *Naruthi* Naarden of een deel daarvan bedoeld, ten noorden aan het Almere gelegen, later de Zuiderzee. Men gaat er van uit dat *Naruthi* op een gegeven moment en op een of andere manier aan Wichman is overgedragen (of aan een van zijn familieleden), die het op zijn beurt aan Elten schonk. Dekker en Palmboom opperden dat het klooster Werden de kerk van Naarden tot in de twaalfde eeuw heeft behouden en toen aan de bisschop van Utrecht heeft geschonken, net als de kerken van Muiden, Nederhorst den Berg en Loenen. De bisschop zou de kerk van Naarden hebben overgedaan aan het kapittel van Sint-Jan, maar niet zonder erkenning van de machtspositie van Elten. Ook het stift kreeg rechten op de kerk en het kerkenland. Het zou ook mogelijk

⁶ MRVG, 121: ‘Waardoor [daarboven wordt vermeld dat Utrecht en Holland ten noorden en westen aan elkaar grenzen] tussen die twee landsheren, te weten de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland, dikwijls onenigheid is geweest over de grenzen en markeringen van de voornoemde twee gebieden en in het bijzonder van de gronden die liggen tussen de Vecht, die van Utrecht naar de Zuiderzee loopt, en de Eem, die van Amersfoort naar de Zuiderzee loopt’.

⁷ Ibidem, 119-132.

⁸ Köttschke (ed.), *Die Urbare der Abtei Werden*, 73. OSU I nr. 91 / OGZ I nr. 74.

⁹ OSU I, nr. 126. Van bezit van het klooster Werden in Naarden of Gooiland vernemen wij later niets meer. Zie over deze materie C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*, 300 en Palmboom, *Het kapittel van Sint-Jan*, 262.

kunnen zijn dat de machtige positie van Elten de verklaring is voor zijn rechten op de kerk van Naarden en het kerkenland.¹⁰

Palmboom heeft in haar studie naar het goederenbezit van het Utrechtse kapittel Sint-Jan uitgebreid aandacht geschonken aan deze materie. Ze suggereerde dat Elten zich die rechten aanmatigde, maar daar kan ik het niet mee eens zijn, evenmin met haar opmerking dat het bezit van Elten zeker niet het hele Gooi omvatte.¹¹ Het bezit van Elten in Nardinclant en het 'overgebleven' bezit van het kapittel van Sint-Jan hebben alles te maken met het feit dat de Hamalanders de bisschop van Utrecht in Deventer lieten resideren, toen de Noormannen het land hadden ingenomen (866-920). Waarschijnlijk is Nardinclant toen als tegenprestatie in delen overgegaan in de handen van de Hamalanders en hield Utrecht daar nog wat over.¹² Elten matigde zich dus niets aan, maar had sedert 968 sterke rechten op de Gooise grond en dus ook op de kerk(en). Daarnaast is het niet onwaarschijnlijk dat de Hamalanders al veel eerder van de keizer, bijvoorbeeld van Karel Martel of Karel de Grote (of van een van zijn zonen), delen van Nardinclant geschonken hebben gekregen.

De gangbare mening dat de rechten van het kapittel van Sint Jan in Gooiland terug te voeren zouden zijn op een schenking door de bisschop van Utrecht in 1085, was volgens Palmboom niet houdbaar. In de schenkingsakte is er weliswaar sprake van een bos nabij of in De Vuurse, maar dat had met Gooiland niets te maken. Bovendien werd het bos niet aan Sint Jan geschonken, maar louter als grensmarkering genoemd.¹³

In 1180 is er in ieder geval een 'oplossing'; om beurten mochten beide instellingen de pastoor (*persona*) van de kerk van Naarden benoemen.¹⁴ Palmboom vermoedde dat toen ook een regeling werd getroffen inzake de opbrengsten van het land dat bij de kerk behoorde – het kerkenland – en dat de instellingen om beurten keurmeden en tijsen inden.¹⁵ Deze gang van zaken verklaart waarom het kapittel van Sint-Jan grondbezit in Gooiland had en ook keurmeden en tijsen inde van Gooise grond.¹⁶ Het gedeelde recht is dus terug te voeren op de schenking van de kerk van Naarden en kerkenland aan het kapittel van Sint-Jan en Elten.¹⁷

De tijsen werden geheven over de zogenoemde zwaden, aangeslibde gronden langs de kust van de Zuiderzee, ook maten genoemd.¹⁸ Deze waren geschikt voor hooiland.¹⁹ De zwaden of maten lagen rond en nabij het dorp Huizen en werden in een later stadium onder de inwoners van de nederzettingen verdeeld en overeenkomstig vernoemd: Hui-zermaat, Naardermaat, Bussumermaat, Laardermaat en de Hilversumse maat. Volgens Palmboom heeft de graaf van Holland als rechtsopvolger en de vertegenwoordiger van Elten een tijs in Gooiland geheven, die voor een deel beruste op deze maatlanden. Die tijs ging naar Eltense kanunniken, want het betrof een van de uitgezonderde zaken in 1280.²⁰ Boeren uit Huizen, Blaricum, Laren, Hilversum en Naarden betaalden inderdaad jaarlijks een zwadetijs, getuige vermeldingen in de rekeningen van de grafelijke rentmeesters, bijvoorbeeld in die van Adriaen Stalpaard uit 1526. Deze werden zoals te doen gebruikelijk op 11 november geïnd, maar soms kon daarvan worden afgeweken.²¹

¹⁰ Dekker, *Kromme Rijngebied*, 300 n.80; Palmboom, *Sint-Jan*, 189-190, 262; Palmboom, 'Gooise koptienden', 189-190.

¹¹ Palmboom, *Sint-Jan*, 251.

¹² Kos, 'Machtsstrijd in Hamaland', 33-34.

¹³ Palmboom, *Sint-Jan*, 254. De Vrankrijker is die mening wel toegedaan, *Stad en Lande van Gooiland*, 9, 28, net als J. J. Buis die zich op De Vrankrijker baseert, *Historia Forestis*, 154. Buis zag de vermelding als een pars pro toto en rekende het bosgebied van De Vuursche tot het Gooi en dus tot het Gooiersbos.

¹⁴ OSU I nr. 492. Die regeling dondert na tot in de zestiende eeuw. In 1543 klaagde de proost van Utrecht dat het zijn beurt was. GCLGRM IV nr. 382 (7 december 1543), 114.

¹⁵ Palmboom, 'Sint-Jan in het Gooi', 157.

¹⁶ Palmboom, *Sint-Jan*, 261.

¹⁷ Ibidem, 259.

¹⁸ De zwad was oorspronkelijk de benaming voor een zeis en werd daardoor de oppervlakte voor een lange strook ter breedte van een regel afgemaaid gras in een slag heen en weer van de zeis.

¹⁹ Een zwad had een oppervlaktemaal van twaalf voet in de breedte en circa 240 roeden in de lengte. Sebus, *De Erfgooiers*, 20-23, De Vrankrijker, *Naerdinlant*, 85-86 en Palmboom, *Sint-Jan*, 256.

²⁰ Palmboom, *Sint-Jan*, 258-259.

²¹ NL Na-Ha 3.01.27.02, nr. 3103, f. 3 recto (26): 'Vanden thinsen van huysen die men jaerlicx gadert ter voors. tijde ingehelijcx byden zwaden ende voeten lants [...]'; f.4 verso: Vanden thinsen van Blaricom die men mede gadert ten zelven dage oick bijden zwaden ende voeten [...] Van den thinsse van Laren die men Insgelicx jaerlicx aldaer voors. Sinte Maertensdaghe oft up eenen anderen dach Inder manieren als voorn. gadert van gelijcken bijden zwaden ende voeten [...] Vanden thinsse van hillefersem die men insghelicx aldaer dach in manieren als voren gadert van gelijcks bijden zwaden ende voeten [...]'. Interessant is dat bij deze ontvangsten wordt verwezen naar een tijsboek: [...] beloopt nae vuytwijsen den voors. thinsbouck [...]. Helaas zijn, althans naar mijn weten, dergelijke tijsboeken niet overgeleverd.

Er is een vrij oud bericht aangaande de inkomsten van de Stichtse kanunniken overgeleverd. In een oorkonde uit 1216 wordt vermeld: *Jus quoque ac redditus, que habetis in Nardinclant, silvam Wrs [...] ac omnibus pertinenciis predictorum, sicut et omnia juste ac pacifere obtinetis*. Het ging om het recht en de inkomsten die de kanunniken van Sint Jan in Nardinclant hadden met alles wat daarbij hoorde. Gegevens uit de veertiende en vijftiende eeuw maken duidelijk wat die inkomsten en rechten behelsden: een weiland in de Hilversummer maat, genaamd de Proestgheer of St. Jans Gheeren en tijnsgoederen ‘tot Naerden in Goeylant ende daaromtrent’. Daarvan werden keurmeden geheven. Er bestaat nog een lijst met tijnsplichtigen van het kapittel. Ook is er nog een document waarin de rechten en plichten van de keurmedigen van het kapittel in Gooiland zijn vermeld.²²

Palmboom vermoedde dat de tijns van oorsprong grondheerlijk was.²³ Het was evenwel geen hoofdtijns, zoals Enklaar stelde.²⁴ Zij was ook van mening dat de rechten op de maatlanden van Sint-Jan oorspronkelijk in verband stonden met bezit op de engen in de Gooise nederzettingen, overeenkomstig de opvatting dat de gebruiksrechten op de maten voortsporen uit het bezit van akkerland.²⁵ Bij de verdeling van de maatlanden zou het kapittel zijn deel hebben gekregen, dat daarna in tijns werd uitgegeven aan degenen die het land op de engen ‘hielden’.²⁶ Over de wijze waarop dat allemaal heeft plaatsgevonden, was volgens Palmboom niets met zekerheid te zeggen.²⁷

Wellicht kunnen Johan van Culemborgs mededelingen over het slib en het slijk meer helderheid verschaffen. Inmiddels waren de slibgronden ten noorden van de Leeuwenpaal en aan zee gelegen land hard geworden, waardoor ze toegankelijk waren geworden. Bovendien ‘groeide’ het land door afzetting (via de Zuiderzee). Volgens Johan was het algemeen bekend dat de ‘aenwassen’ toebehoorden aan het land waar die aanwassen zich hadden voltrokken: ‘Nu ist *notorii juris et antique consuetudinis*, dat aenwasse toebehoiren aen den lande, daer die aenwassen zijn’.²⁸ Dus vanaf de Leeuwenpaal tot aan de grens die was getrokken door bisschop Jan van Arkel (1314-1378, bisschop tussen 1342 en 1364), was het oostelijk gelegen land Stichts, en het westelijk gelegen land Goois. Vervolgens maakte Johan een interessante mededeling: ‘Ende zijn oyck die luyden van tgestichte int gebruyk van dien geweest’.²⁹ De aangewassen landen lagen ongedeeld en niet verdeeld samen met de aangewassen landen van Gooiland bijeen en werden door zowel Stichts en als Gooiers als ‘gemene weyden’ gebruikt, *pro indiviso*.³⁰ Ondanks dat Karel de Stoute in 1470 de kwestie oppakte en er door beide partijen getuigenissen werden afgelegd, alsmede bewijsstukken overlegd, bleef de zaak in het ongewisse. Sedertdien was er ook nog veel meer land aangewassen.

Kortom, het bezit van Gooise grond en revenuen van het Utrechtse kapittel van Sint-Jan gaat terug op het bezit van het klooster Werden, en het bezit van Elten op dat van de Hamalands. De tijnsen die Sint-Jan hief over Gooise zwaden waren niets anders dan ‘Werdense’ overblijfselen, evenals enig bezit op de Gooise akkers en de inning van keurmeden. Al die weliswaar geringe rechten op de grond waren er al voordat er een duidelijke grens tussen Gooiland en het Sticht werd getrokken, en ze waren sterk genoeg om overeind te blijven.³¹

De naamsverandering

Na 1300 verdween de naam Nardinclant om plaats te maken voor Gooiland. Blok zette kort en helder uiteen hoe de naamsverandering heeft plaatsgevonden. Tot 1300 werd het

²² Palmboom, ‘Sint Jan in het Gooi’, 63; Palmboom, *Sint-Jan*, 261; Muller, ‘Het recht der keurmedigen in Gooiland’, 644-646; MRVG, 464-465 (met verwijzingen naar de *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht* III (1898), IV (1903) en V (1909).

²³ *Ibidem*, 66; *Ibidem*, 260; *Idem*.

²⁴ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 20,51.

²⁵ Palmboom, ‘Sint-Jan in het Gooi’, 155; Palmboom, *Sint-Jan*, 260.

²⁶ *Idem*; *Idem*.

²⁷ Palmboom, *Sint-Jan*, 248.

²⁸ MRVG, 124.

²⁹ *Idem*.

³⁰ *Idem*: ‘Welverstaende dat alzoe tvoirscreven aenwassen van tgestichte ongescheyden ende ongedeylt lach mit daenwassen van Goylandt, hebben zoewel die van den ghestichte als die van Goylandt dselſde aenwassen als gemeen weyden gebruykt *pro indiviso*’.

³¹ Vgl. Palmboom, *Sint-Jan*, 263.

Gooi Nardinclant genoemd, vervolgens was er een periode waarin beide benamingen werden gebruikt en uiteindelijk werd het rond 1320 Gooiland. In navolging van Wimmers en Zweden dacht Blok dat de naamsverandering tot stand kwam tussen 1301 en 1317, toen Gwijde van Avesnes bisschop van Utrecht was en het Amstelland in leen hield van de graaf van Holland (Nardinclant maakte deel uit van het baljuwschap Amstelland).³²

Volgens Blok wordt met Gooiland een complex oorspronkelijke koningsgoederen aangeduid. Hij gaf de volgende bewijzen. De duiding Gooi moet veel ouder zijn. De term bestond als zodanig niet in het Middelnederlands. Het tiende-eeuwse *Uppgoa* of *Opgooi*, een kleine gouw tussen Houten en Wijk bij Duurstede, veronderstelt het bestaan van een *Nedergooi*. Die zou heel goed in de richting van het Almere – dus Nardinclant – gelegen kunnen hebben. Daarnaast kunnen de elementen *Go* en *Gooi* in oude namen wijzen op koningsgoed. Er is veel te zeggen voor deze opvatting. Het Nardinclant werd door de bisschoppelijke administrateurs op ‘Stichtse’ wijze geduid, waarbij men zich de oorsprong van het land nog goed herinnerde. Verder zou het goed kunnen dat de Hollandse graven – Gwijde was immers een broer van de Hollandse graaf – behoefte hadden om misverstanden over het gezag in Nardinclant te voorkomen, onder andere via een naamsverandering. De banden met het Eltense verleden werden op deze manier verbroken.

*Naarden*³³

In hoofdstuk een en twee is al gesproken over de stadsuitbreiding van Naarden in 1396. Zeer waarschijnlijk is die de aanleiding geweest voor het conflict tussen stad en land, waaraan Albrecht van Beieren een einde maakte door toestemming te geven om de eerste schaarbrief te vervaardigen. De stad Naarden maakte ontegenzeggelijk deel uit van het Gooi, en de erfgooiersorganisatie heeft met de stad als gerechtigde, of haar gerechtigde poorters, een bijzonder karakter gekregen. De Vereniging Stad en Lande van Gooiland, zoals de marke na 1912 werd genoemd, kan niet verhullen dat de twee met name genoemde elementen dikwijls als kat en hond tegenover elkaar stonden.³⁴ Hoewel dit hoofdstuk vooral de ‘externe’ grenzen op het oog heeft, komt ook de ‘interne’ afbakening aan de orde. Immers, poorters of stedelingen kenden een ander karakter dan plattelanners en hielden er doorgaans andere opinies op na, bijvoorbeeld ten aanzien van een collectief gehouden bezit. Dat werd bijvoorbeeld duidelijk tijdens de conflicten over de omvang van de schaar (1521).

De oorkonde uit 1351 of de verplaatsing

Doorgaans wordt het ontstaan van het nieuwe Naarden in het jaar 1350 geplaatst. Het begin van de aanleg van het nieuwe Naarden moet echter een jaar later, in 1351, gezocht worden. Op 6 juni 1351 liet graaf Willem V (1339-1389, graaf vanaf 1349 tot 1358) oorkonden dat de bewoners een nieuwe plek mochten zoeken om hun verwoeste stad opnieuw te bouwen.³⁵ De grafelijke oorkonde van 1351 is niet in origineel bewaard gebleven, maar er is wel een aantal op het origineel gebaseerde afschriften overgeleverd. Weliswaar vermelden die steeds 1350 in de datering, maar de oorkonde kan onmogelijk in dat jaar zijn uitgevaardigd. De tekst bevat namelijk twee zaken die niet in 1350 geplaatst kunnen worden. Ten eerste verschilt in de oorkonde de titulatuur van de graaf

³² Blok, ‘De namen van het Gooi’, 151-152 en Blok, *De Franken*, 76, 79; Wimmers en van Zweden, *Archeologische en historisch-geografische elementen in een natuurgebied*. Vgl. Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 33.

³³ De passages over Naarden zijn in bewerkte vorm overgenomen uit het artikel ‘Eenen nieuwen stede’, met toestemming van Rutte en Van Engen.

³⁴ In marken waar een stad ‘opkomt’ of waarvan een stad deel uitmaakt, zoals in Deventer, is het niet ongebruikelijk dat de eigendom of de volledige beschikking over de gemene gronden overging op de stad. De gerechtigden (grootburgers) behielden wel hun gebruiksrechten. De Lange, *Gemeene en Burgerweiden*, 6-7.

³⁵ OAN nr. 27, f. 5-6.; Een editie is te vinden in Van Mieris, *Groot Charterboek* II, 779 (1350 mei 17): ‘Onse lieue getrouwe stede van Naerden om onsen willen van onsen vijanden swaerlijck verderft is ende haer handvesten die sij van onse ouderen hadden verloeren heeft. Soe en is onse wille niet dat sij daer bij aen haere rechte ende vrijheijt ijct vermindert sijn, maer wij willen haer dat vermeerderen ende niet verminderen. Daerom soe hebben wij haer geoerlooft ende oorlouen mits desen brieue te begripen eenen nieuwen stede, ergens daer sij ons ende haer ter besten oorbaer staedt bij raede van Heijndrije van Heemskerck, ons baliu daer inden lande, ende der gerechten van onsen stede van Amsterdamme, Muijden ende Weesp, die te betimmeren ende besitten jn alsulcken rechten als die stede van Naerden plach te staen eer sij verbrande, ter tijt toe dat sij ons vtschrijfte betoecht hebben van haere oude handvesten daer wij haere handvesten vuijt besegelen ende vernieuwen moegen, of ter tijt toe dat wij haer nieuwe rechten ende vrijheden geuen’.

van de titel die hij in de zomer van 1350 gebruikte. In de aanhef van de oorkonde noemde Willem van Beieren zich voluit graaf van Holland, van Zeeland en heer van Friesland. Deze titel had hij zich begin 1349 aangematigd, maar in het voorjaar van 1350 onderwierp Willem zich aan het gezag van zijn moeder Margaretha van Beieren (1346-1351). Pas in 1351, toen Willem van Beieren de macht weer opeiste, kon hij zich weer graaf van Holland noemen. In de tweede plaats wordt in de tekst Hendrik van Heemskerk genoemd als baljuw *daer inden lande*, waarmee het baljuwschap Amsteland en Waterland, dat ook Gooiland omvatte, werd bedoeld. Deze Hendrik van Heemskerk werd pas in maart 1351 baljuw van dit gebied.³⁶ Aldus werd de toestemming om Naarden opnieuw te bouwen niet in 1350 maar in 1351 gegeven.

Omdat in 1351 toestemming werd gegeven voor de wederopbouw van Naarden, ligt het voor de hand dat ook de verwoesting van de stad in dat jaar plaatsvond. Dat past goed in het verloop van de zogenaamde Hoekse en Kabeljauwse twisten. Deze braken los nadat graaf Willem IV tijdens een krijgstocht tegen de Friezen bij Warns in het hoofd werd getroffen door een pijl en overleed. Daarna sloeg de vlam in de pan van de Hollandse opvolging, omdat Willem IV geen kinderen had. Zijn zuster Margaretha van Beieren trad naar voren, en even later ook haar zoon, de latere Willem V. Het werd een strijd tussen edelen en steden met de daarin opkomende burgerij. Uiteindelijk werden twee facties gevormd: de Hoeken rond Margaretha van Beieren en de Kabeljauwen, die hun hoop op de jonge Willem vestigden.³⁷ Naarden koos de kant van de Kabeljauwen en kreeg al snel de rekening gepresenteerd. Hoekse benden vielen de stad binnen en verbrandden haar tot op de grond.³⁸

De bewoners van het gedupeerde Naarden besloten hun nieuwe stad op een andere plek aan te leggen. Daarmee werd het tot dan toe bestaande en verwoeste Naarden tot Oud-Naarden.³⁹ Nergens wordt vermeld waarom de stad na de verwoesting werd verplaatst. Er staat geschreven dat de nieuwe stad aangelegd moest worden daar waar het de Hollandse graaf en de stad Naarden het beste leek, met inspraak van baljuw Hendrik van Heemskerk en de gerechten van Amsterdam, Muiden en Weesp. In het nieuwe Naarden bleven voorlopig de juridische bepalingen van kracht die in de verwoeste stad gegolden hadden, totdat de graaf nieuwe voorrechten zou verstrekken, al dan niet voordat de Naarders hem afschriften van hun oude stadsprivileges zouden hebben voorgelegd. Die waren bij de verwoesting kennelijk verloren gegaan. In 1351 werd dus vooruitgewezen naar privileges die nog zouden volgen.

De oorkonde uit 1351 heeft echter nog een staartje: 'Voort soe geuen wij haer oorloeff bij deser lueden raede voorschreven eenen veste te maeken van die stede daert sijt begripen sullen, ende bijdden alle goede lueden die daer omtrent geseten sijn dat sij onser stede van Naerden vorderen ende helpen vesten ende grauen, wanter onse lueden ende landen wel mede gesloeten sullen wesen'. Hiermee benadrukte de graaf dat er vestingwerken om de stad moesten worden gemaakt. Met 'deeser lueden raede voorschreven' werd geduïd op het advies van baljuw Van Heemskerk en de gerechten van Amsterdam, Muiden en Weesp. Verder ontbood de graaf zijn 'goede lueden' die rondom de plek woonden waar het nieuwe Naarden zou worden aangelegd. Zij moesten zich naar de stad begeven om de vestingwerken te helpen graven, omdat zij en het graafschap daarbij gebaat zouden zijn. Met die 'goede lueden' werden niet uitsluitend de bewoners van het oude Naarden bedoeld, maar ook andere inwoners uit de regio, bijvoorbeeld de Gooise markegenoten.

³⁶ Waller Zeper, *Jan van Henegouwen heer van Beaumont*, 342, n. 4; Prevenier & Smit *Dagvaarten*, 85. Over de grafelijke titulatuur: Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten*, 69-70, 253, 615-616. Dat Hendrik van Heemskerk in 1351 als baljuw werd aangesteld, blijkt uit zijn eerste baljuwenrekening over de periode 13 maart-15 december 1351 NL – NaHa 3.01.01 nr. 1949, f. 1 r: '[...]seder die tiit dat miin here Heynric die baliuscap beual, dat was des zonnendaghes na sinte Gregorius daghe int iare L^o [...]'. Omdat de rekening naar paasstijl gedateerd moet worden (dat blijkt op f. 11 v: 'Item van Heynrics wedden tusschen tsonnendaghes na Gregorii jnt jaer L tot des donresdaghes na sinte Lucien daghe int iare LI°, dat sijn XXXIX weken, III daghe, tiaers LX lb., dat beloop vander tijt voers. XIV lb'.), werd Hendrik van Heemskerk op 13 maart 1351 het baljuwschap opgedragen. Vgl. Brokken, *Ontstaan Hoekse en Kabeljauwse twisten*, 524 (met dank aan Hildo van Engen).

³⁷ Zie over dit ingewikkelde conflict Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten*; Brokken, *Ontstaan Hoekse en Kabeljauwse twisten*.

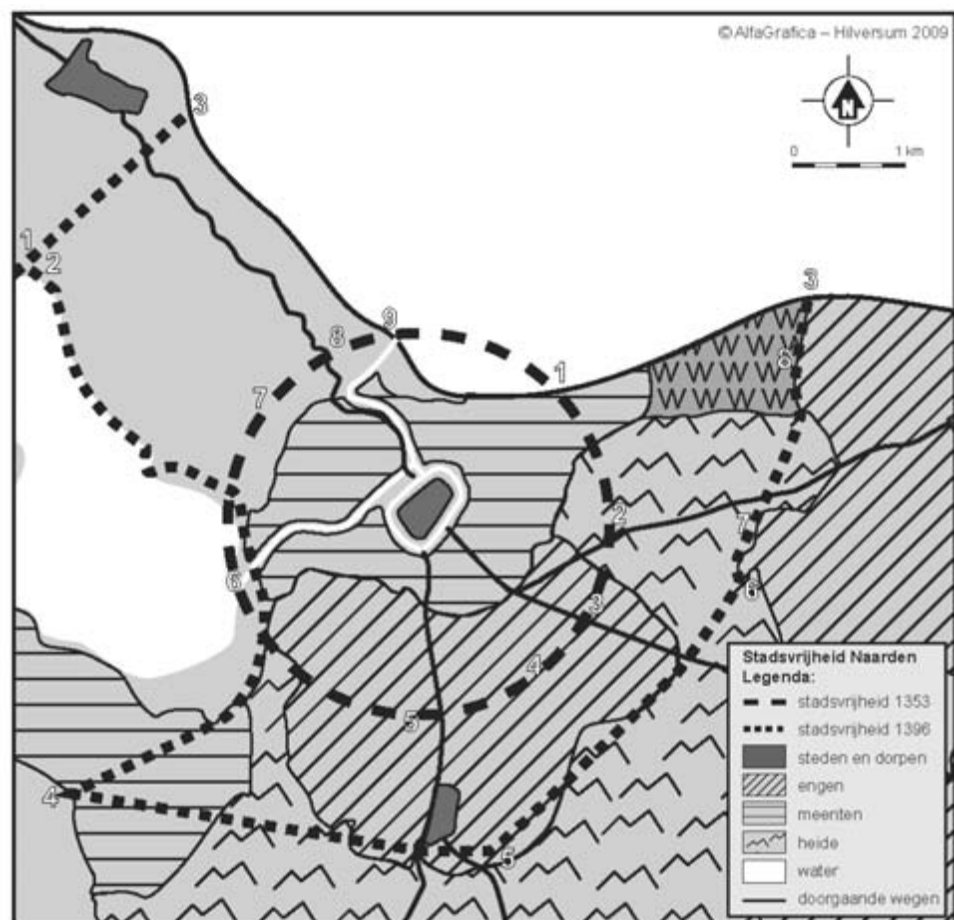
³⁸ De gedachte dat Naarden door aanhangers van de Hoekse partij zou zijn verwoest, is afkomstig van Perk. In zijn commentaar op een tekst van de zestiende-eeuwse Naarder geschiedschrijver Lambertus Hortensius haalt hij een zeventiende-eeuws handschrift aan, waaruit blijkt dat de Hoeken, onder aanvoering van de edelen Dirk van Brederode en Filips van Wassenaar, Naarden vernietigden. *Hortensius over de opkomst en den ondergang van Naarden*, 204-205.

³⁹ Voorheen was de naam terug te vinden in een etablissement tussen Naarden en Huizen, en er bestaat nog een landgoed Oud Naarden op de plek. Soms kwamen voor de kust van het Gooimeer bij laag water oude waterputten tevoorschijn, vrijwel zeker resten van Oud Naarden. Zie Schaftenaar, *Oud Naarden: verdrinken stadje, middeleeuws klooster, oude buitenplaats*; Idem, 'De historie van de vesting Naarden', 1-7.

De oorkonden uit 1353 en 1355 of de stadsvrijheid en de stadsrechten

Op 10 juni 1353 verleende graaf Willem V van Holland aan de '[...] poerte ten Naarden die hier na ghescreuen staet ende onsen poirteren die dair in wonen zullen [...]' een stadsrecht. De tekst van het stadsrecht opent met een omschrijving van de stadsvrijheid. Die omschrijving luidt als volgt: 'Eerst zullen die palen van hoere vrihede wesen op die oest zide vander poerte an Mugghenberch ende voert an Harkenberch; voirt op die zuut-zide van Harkenberch an Lutmaer vene; voirt op Lakens berch ende voert in Vter mere alsoe verre alst harde ghaet; voirt van Vtermere an Gruuskamp; voirt op Vosberghen; voirt jn die zee alsoe verre alst harde ghaet ende die scepe pleghen te legghen, ende vter zee weder an Mugghenberch'.⁴⁰

Anders dan in de oorkonde uit 1351 werden hier uitdrukkelijk de poorters van Naarden genoemd. In 1353 werd het gebied van de stadsvrijheid afgepaald en was er weer sprake van een afgebakende plek die als 'poort' kon worden aangeduid en waarvan de bewoners poorters genoemd konden worden. De stadsvrijheid omvatte niet alleen het afgebakende stadsgebied, maar ook een zone daaromheen. In de oorkonde werd namelijk een opsomming gegeven van toponiemen die wijzen op herkenbare elementen in het landschap om de stad.

Op basis van de kaart van Naarden door Jacob van Deventer uit ongeveer 1560 is de stadsvrijheid ingetekend. De nummers op de nieuwe kaart corresponderen met de volgende in de oorkonde met naam genoemde landschapselementen: ten oosten van de stad ('op die oest zide vander poerte') (1) naar 'Mugghenberch' (2), dan naar 'Harkenberch' (3), van daar naar het zuiden naar 'Lutmaer Vene' (4), dan over 'Lakens berch' (5) het 'Vter mere' (6) in zoverre als men vaste grond onder de voeten heeft, van daar naar 'Gruuskamp' (7), dan naar 'Vosberghen' (8), dan de zee (9) in tot zo ver als men vaste grond onder de voeten heeft en tot waar de schepen aanleggen, en vanuit de zee weer naar 'Mugghenberch' (2). Daarmee is een cirkel rond de stad beschreven.

⁴⁰ NaHa 3.01.01, nr. 221, f. 14 v-15 r.

Helaas kan de precieze plek van de meeste landschapselementen slechts bij benadering worden aangegeven, omdat deze op oude kaarten niet met name zijn terug te vinden. Maar de opeenvolging, beginnend aan de oostzijde van de stad, correspondeert uitstekend met landschapselementen die verwacht kunnen worden bij een rechtsdraaiende, omtrekkende beweging rond de stad: aan de oostkant twee bergjes, of liever kleine verhogingen in de stuwwal van het Gooi, ten zuiden daarvan een veenstrook, dan een verhoging, wellicht gelegen op de weg naar het zuiden, ten westen daarvan het Naardermeer ('Vter mere'), ten noorden daarvan bouwland en langs de Zuiderzee een kleine, met die van Muiderberg vergelijkbare natuurlijke verhoging, die vermoedelijk in latere eeuwen door de zee werd verzwolgen.⁴¹

In een oorkonde van 1355 werd de begrenzing van de stadsvrijheid bevestigd: '[...] die palen van hore vrihede [zullen] wesen alsoe groet als zise nv begrauen hebben ende ter tye wart jn dortich roeden verre'.⁴² De omvang van de stadsvrijheid reikte zover als de palen in 1353 werden neergezet. Bovendien lijkt het alsof het gebied werd uitgebreid. De uitdrukking 'ter tye wart jn' werd echter door Leupen precies geduid en betekent 'zoals het toentertijd was' en dat houdt in dat de stadsvrijheid niet werd uitgebreid, maar deze gelijk gehouden werd met die in 1353.⁴³ Duidelijk is in ieder geval dat het om een afstand van dertig roeden ging, wat ruim honderd meter moet zijn geweest.⁴⁴

Op de omschrijving van de stadsvrijheid in 1355 volgde nog een aantal andere juridische bepalingen. Tot nog toe werd deze oorkonde beschouwd als het eerste stadsrecht van het nieuwe Naarden. De stad kreeg echter al in 1353 nieuwe stadsrechten. Dat werd nooit opgemerkt, omdat historici zich steeds op een niet erg nauwkeurige zeventiende-eeuwse editie hebben gebaseerd.⁴⁵ Ook in de oorkonde van 1353 volgt op de omschrijving van de stadsvrijheid een aantal bepalingen die stadsrechten genoemd kunnen worden. Het stadsrecht van 1355 is een zo goed als woordelijke herhaling van dat van twee jaar eerder.

Het antedateren van de oorkonde uit 1351 zal te maken hebben gehad met eigendomsverhoudingen. Als een stad verwoest was, bleven de eigendomsverhoudingen meestal bestaan. Iedere huiseigenaar bouwde zijn eigen huis weer op, wel in een nieuwe vorm maar op het oude kavel.⁴⁶ Derhalve moest die oude kavel met de rechten op een of andere manier verbonden worden met het nieuwe huis dan wel met de nieuwe stad, bijvoorbeeld door de datering aan te passen en zo continuïteit te suggereren.

1396-1404: de stad rukt op

Met de stadsrechten verkreeg Naarden een pakket van bepalingen dat tot stand kwam na onderhandeling tussen de graaf, de bewoners, de baljuw, kortom de direct betrokkenen bij de nieuwe stad. In die bepalingen werden rechten en plichten van die belanghebbenden vastgelegd. In 1355 werd ook het vissstapelprivilege uit 1342 bevestigd.⁴⁷ Daarin werd evenals in de oorkonde uit 1353 gesproken van schepen, maar pas in 1403 mochten de Naarders een haven aanleggen.⁴⁸ Vóór die tijd meerden de schepen af in de Zuiderzee voor de kust bij Naarden, zoals blijkt uit de oorkonde van 1353: 'jn die zee alsoe verre alst harde ghaet ende die scepe plegghen te legghen'. In 1376 verleende graaf Al-

⁴¹ Muggenberg kan duiden op slecht land. Zeer verspreid was 'Muggen-' als duiding voor land dat alleen goed is voor muggen, mieren, muizen en kikkers. Lakensberg kan duiden op een bergje aan een meer, in dit geval het Naardermeer. Gruuskamp kan duiden op een stuk omringd land vol kiezels of gruis. Schönfeld, *Veldnamen in Nederland*, 53, 88, 132).

⁴² OAN nr. 125.1. De editie bij Van Mieris, *Groot Charterboek*, II, 847-848 is niet gebaseerd op dit origineel.

⁴³ Leupen, 'Gerrit Alewijnz', 169.

⁴⁴ Een Gooise roede mat 3,5 meter. Zie Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten*, 28.

⁴⁵ Vondst van Hildo van Engen. Deze editie door Van Mieris (Van Mieris, *Groot Charterboek*, II, 824, met onjuiste datering 1354 mei 19) kent twee gebreken. Allereerst wordt slechts een klein gedeelte van de tekst van 1353 weergegeven, in de tweede plaats is de tekst een mengeling van twee verschillende oorkonden. Van Mieris baseerde zich op een afschrift dat aan het begin van de zeventiende eeuw was gemaakt door P.C. Bockenberg (KB Den Haag, hs. 130 A 3-III, f. 203 r). Bockenberg baseerde zijn verkorte tekst op een volledig afschrift in een register uit het archief van de graven van Holland (NA, archief graven van Holland nr. 221, f. 14 v-15 r, maar hij nam de datering onjuist over (1354 in plaats van 1353). Bovendien zorgde hij voor verwarring door ook toevoegingen en doorhalingen van een latere hand, die het afschrift van de tekst van 1353 gebruikte om een concept te vervaardigen voor het stadsrecht van 1355 (zie Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland*, 115) over te schrijven. Van Mieris nam zodoende een tekst op die in feite bestond uit de tekst van twee oorkonden: die van de stadsrechten van 1353 en 1355. Wij baseerden ons op het genoemde afschrift in het grafelijk archief.

⁴⁶ Renes, 'De stad in het landschap', 33.

⁴⁷ Van Mieris, *Groot Charterboek*, II, 826.

⁴⁸ Ibidem, III, 781-782.

brecht aan Naarden het recht om twee vrije jaarmarkten en een weekmarkt te houden, dat in 1382 werd bevestigd.⁴⁹ Maar de grootste gift moest nog komen.

In 1396 werden de grenzen van de stadsvrijheid van Naarden uitgebreid met een gebied dat tot dan toe in de ban van Muiderberg had gelegen. Het motief voor deze uitbreiding zal een vergroting van de inkomsten van de stad Naarden zijn geweest. Volgens de oorkonde die graaf Albrecht bij deze gelegenheid uitvaardigde, droeg de stad na bijna een halve eeuw nog altijd de lasten die voortkwamen uit de verwoesting in 1351.⁵⁰ Bovendien werd met deze maatregel een eind gemaakt aan een situatie die in de dagelijkse rechtspraak vast niet goed werkte: de Naarder stadsvrijheid was niet langer een enclave binnen de ban van Muiderberg.⁵¹ Evenals in 1353 werd in 1396 een precieze omschrijving gegeven van de omvang van de Naarder stadsvrijheid: '[...] van Hilyaerslaen uter meer in die zee, alsoverre als dat harde gaen mach, ende van den Loedijk an Kruysbergen, ende dat recht tot Lut-ticken Enghe ende voirt an der Drift toe ende voirt bi Donghen om in der zee, welke lande ende erfenisse tot desen dagen thoe gelegen sijn in den ban van Muyderbergen'.⁵² Omdat enkele naamsaanduidingen op oude kaarten en in archiefbronnen zijn terug te vinden, is het mogelijk het gebied bij benadering in kaart te brengen.

Met het meer en de zee moeten het Naardermeer en de Zuiderzee zijn bedoeld. De 'Hilyaerslaen' kan dan niet anders dan een plaats of weg tussen die twee wateren zijn geweest, ergens tussen Muiderberg en Naarden. Jongere bronnen bevestigen dat. In 1541 werd er een einde gemaakt aan een conflict tussen Naarden en Muiden over het schouwen van de Keverdijk, die tot op de dag van vandaag is te vinden ten westen van Naarden. Naarden trachtte de schouw onder de competentie van haar schout en schepenen en die van de baljuw van Gooiland te krijgen en bracht ter verdediging de uitbreiding van 1396 naar voren. Daarbij werden dezelfde toponiemen gebruikt.⁵³ Deze moeten in die tijd nog herkenbaar zijn geweest, anders zou er niet aan gerefereerd zijn. Bovendien moet de Keverdijk binnen dat gebied hebben gelegen.

Ruim twintig jaar later bereikte Filips de Goede een klacht van Naarden en de buurmeesters van Gooiland, dat de stad Muiden haar jurisdictie trachtte uit te breiden over de Hillarts- of Zwartelaan in de ban van Naarden: '[...] dat huerlieden jurisdictie strect uuyter Naerdermeer linierecht op baecckende over zekere waterscheidinghe ende groene wech, genaempt Hillarts oft Zwartelaan, ende soe voort inne recht in de Zuyderzee'.⁵⁴ Een Zwarte weg is terug te vinden op de kaart van P.A. Ketelaar uit 1769⁵⁵ en deze correspondeert uitstekend met de nadere duiding van de 'Hillarslaen' in 1589 ('tusschen de Zuyderzee ende de Naardermeer gelegen'), toen er weer eens gekrakeel was ontstaan over de grenzen tussen Naarden en Muiden.⁵⁶

De 'Loedijk' moet aan de oostkant van het Naardermeer worden gezocht, aangezien het vertrekpunt van de beschrijving van de uitbreiding van de stadsvrijheid de rand van het Naardermeer moet zijn geweest. Dit wordt bevestigd door het gegeven dat ten oosten van het meer nog steeds een Loodijk ligt die ook op de kaart van Ketelaar is terug te vinden. Vanaf de Loodijk liep de begrenzing van het gebied naar de 'Kruysbergen', evenals de in 1353 genoemde 'Mugghenbergh' en 'Harkenberch', vermoedelijk een bergje ofwel kleine verhoging in de stuwwal van het Gooi. Dan ging het recht naar 'Lutticken Enghe'. 'Luttick' betekent klein, wat in combinatie met 'Enghe' wellicht duidt op een (deel van de) toentertijd nog kleine Bussumer Eng in de buurt van Oud Bussum. Vanaf de Eng ging het voort naar de 'Drift' om tenslotte 'bi Donghen om' te eindigen in de zee. Met de 'Drift' zal een plaats voor een kudde schapen zijn bedoeld, die ergens op de Gooise heuvelrug tussen Oud Bussum en Oud Naarden moet hebben gelegen. De betekenis van 'Donghen' is moeilijk te bepalen. Gezien de loop van de afbakening van het gebied en de beëindiging daarvan in de zee

⁴⁹ Ibidem, III, 320, 376.

⁵⁰ MRVG, 28: '[...] dat wij aengeshien hebben den groten verderfliken schade, die onse stede van Naerden geleden heeft mit den brande in tiden verleden [...]']

⁵¹ Blauw, 'Over het bestuur van Gooiland', 64.

⁵² MRVG, 28.

⁵³ Ibidem, 115. Overigens wees het Hof van Holland Naarden in het ongelijk.

⁵⁴ Ibidem, 139-140. Over die Hillarts- of Zwartelaan bleef heisa bestaan: In 1564 gaf Filips II (1527-1598) opdracht aan zijn deurwaarder om de burgemeesters en schepenen van Muiden te beletten hun jurisdictie uit te breiden voorbij de lijn vanuit het Naardermeer, lijnrecht over de waterscheiding of groene weg genaamd de Hillarts- of Zwartelaan recht de Zuiderzee in. Bij weigering moesten zij worden gedagvaard voor de Raad van Holland. VVSLVG 2387 (20 april 1564) en 2388 (14 mei 1565).

⁵⁵ NL-NaHa H50 (= P.A. Ketelaar, Kaart van het grensgebied tussen Holland en Utrecht, 1769, schaal 1:14.400).

⁵⁶ OAN nr. 127.5, f. 2 v; stukken betreffende de limietscheiding tussen Naarden en Muiden, 1589-1766.

zou daarmee de eng van Oud Naarden kunnen zijn bedoeld (die lag inderdaad dicht bij zee). Dan zou het gebied vanaf de 'Drift' om deze eng naar de Zuiderzee hebben gelopen.

Aan de hand van de beschrijving is het mogelijk het gebied bij benadering weer te geven. De nummers op de kaart corresponderen met de volgende in 1396 met naam genoemde landschapselementen: vanuit het meer (2) ter plaatse van de 'Hilyaerslaen' (1) richting de zee (3) in zoverre als men vaste grond onder de voeten heeft, van 'Loedijc' (4) naar 'Kruysbergen' (5), dan recht naar 'Lutticken Enghe' (6), vervolgens naar de 'Drift' (7) en dan om 'Donghen' (8) heen de zee (3) in. In hoofdlijnen is de omvang van het gebied duidelijk. Het Naarder rechtsgebied blijkt veel groter geworden en ging een aanzienlijk stuk platteland omvatten.

Samenvattend: na de verwoesting van Naarden in 1351 werd de bouw van een nieuwe stad voortvarend ter hand genomen. Op een in verschillende opzichten gunstig gelegen plek verrees een versterkte nederzetting. Daarvan werden binnen enkele jaren in ieder geval de contouren vastgelegd. Niet alleen werd een gebied afgebakend waarbinnen de stad gebouwd zou worden, maar ook werd in 1353, bij de verlening van stadsrechten, een stadsvrijheid uitgezet. Die stadsvrijheid werd in de loop van de veertiende eeuw verder uitgebreid. In 1355 was sprake van een beperkte en in 1396 van een ruime vergroting van de vrijheid. Deze uitbreidingen gingen ten koste van de ban van Muiderberg. Zo ontwikkelde Naarden zich van een kleine handelsnederzetting aan de Zuiderzee in Nardinclant, tot een nieuwe stad op een zowel economisch als militair gezien strategisch gelegen plek. Bij de totstandkoming daarvan waren verschillende belangengroepen betrokken: de Hollandse graaf, diens baljuw, de inwoners van Naarden, de gerechten van Amsterdam, Weesp en Muiden en enkele omwonende 'goede lueden'. Het initiatief tot de nieuwe stadsaanleg werd genomen door de eerste drie. Hun belangen vielen samen: voor de graaf fungeerde de stad als een slot op de deur van zijn graafschap, waarmee hij tevens zijn gezag in de directe omgeving rond Naarden kon versterken; voor de baljuw betekende de nieuwe stad een bron van inkomsten; voor de bewoners was het een gunstig gelegen vrijplaats voor handel en nijverheid, die hun bovendien bescherming bood tegen kwaadgezinden. In hun aller belang werkten zij dus samen om binnen de ban van Muiderberg een in de ruimte afgebakend gebied te creëren, waarbinnen op een stedelijke samenleving toegespitste rechten golden.⁵⁷

Maar de stadsuitbreiding was kennelijk niet in het belang van de meeste Gooise plattelanders. Zij hadden weinig trek in groot verlies van gemene gronden en kwamen derhalve in conflict met de stad. Het geschil draaide echter niet alleen om de meent, maar ook om de zogenoemde loten, die de plattelanders niet 'nemen wouden'.⁵⁸ De 'lote[n]' slaan op de toewijzing van vermoedelijk delen gemene grond ter ontginning. Kennelijk was de aanleiding ook een in de ogen van de plattelanders ongunstige verdeling van gemene grond en waren zij daartegen in verzet gekomen. Het was niet ongebruikelijk dat gemene grond aan de meestbiedenden werd verpacht. Heikel punt was natuurlijk dat het dan ophield gemeen te zijn. Daar zagen de plattelanders simpelweg geen brood in.⁵⁹

In de schaarbrieven werd dan ook niets aan het toeval overgelaten. Zoals in hoofdstuk twee duidelijk is geworden, werd ten aanzien van meningsverschillen tussen stedelingen en plattelanders over het gebruik van de gemene gronden een artikel opgenomen waarin werd bepaald dat het ene jaar de opvatting van de stad

⁵⁷ Zie over stadswording Rutte, *Stedenpolitiek en stadsplanning in de lage landen*; Rutte & Van Engen, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*.

⁵⁸ MRVG, 304-305: 'Voerts van alle woerden, die onse stede ende lantlude voirs. voer ons ende voer onsen rade teghens malcanderen ghehat hebben, roerende van der meente voirs. of van lote, die die lantlude teghen onser stede voirs niet nemen en wouden of desghelijc, soe wes sij aen beyden ziden daeraen teghens ons gebruect moghen hebben, daer schelden wij se aling of quijt [...]'. De gronden waren kennelijk wel gebruikt, maar de Hollandse graaf kneep een oogje toe.

⁵⁹ Vgl. Behets, 'Het gebruik van de gemene weiden en de andere gemene gronden in de wijsdommen van het graafschap Loon', 148. Een andere meer romantische opvatting luidt dat het gebruikelijk was dat na verloop van tijd het akkerland opnieuw verdeeld werd onder de boeren. Op die manier werden termijnen gesteld aan het gebruik van het akkerland en daarmee de gemene gronden, maar steeds vaker verdween die notie naar de achtergrond. Zo bleven boeren en hun opvolgers jaren achtereen dezelfde grond verbouwen, waardoor zij zich ook eigenaar daarvan voelden. Aangezien de hoeveelheid bouwgrond de grondslag was voor de mate van gebruik van de gemene gronden, kan dit geen onbelangrijk gegeven zijn: 'In het meer noordelijke gedeelte van Europa had nog lang ieder lid van het markegenootschap het recht om een nieuwe opmeting en verdeling van het akkerland te vorderen, wanneer hij meende dat de oorspronkelijke gelijkheid der deelen (lotten) was verdwenen'. Rinkel, *Bijdrage tot den rechtstoestand der Erfgooiers*, 11-12.

moest worden gevolgd, en het andere jaar die van het platteland. Belangrijker nog was dat een beoogde ontginning de instemming moest hebben van de plattelanders *en* de stedelingen ofwel *alle* markegenoten.

Het Sticht: de oost- en zuidgrens

De grensgeschillen met Utrecht zijn legio en overtreffen zowel in aantal als in hevigheid alle andere conflicten tussen Gooiers en grensbewoners. Het ging de Utrechters en Gooiers om de venen. Dat waren zeer waardevolle gronden; niet alleen voor ontginners, maar ook voor de winning van turf. Perk meende dat de Gooiers door een ‘onbegrijpelijke onverschilligheid’ hun venen hebben prijsgegeven aan hun naburen, ‘op welke zij anders zoo ijverzuchtig waren’.⁶⁰ Eemnes zou daaraan zijn polder te danken hebben, Baarn en De Vuursche hun heiden en bossen en Maartensdijk en Loosdrecht ‘een schoone ring’ bouwland. Ik denk dat die onverschilligheid wel meeviel. Veeleer was de hardnekkigheid waarmee de buren optraden oorzaak van grondverlies. Het steeds schaarser worden van de turf hield letterlijk en figuurlijk de veenbrand aan de gang; het vuur ging nooit helemaal uit, sluimerde voort en laaide voortdurend op.

In de vele gerechtelijke uitspraken komen herhaaldelijk verwijzingen voor naar eerdere vonnissen, besluiten, opvattingen of zelfs al lang vervlogen ideeën. Aangezien de grensgeschillen deels op het niveau van de nederzetting worden besproken, komen sommige vonnissen meerdere keren voorbij.

De oostgrens

In het oosten grensde Gooiland aan Eemland, waarin onder andere Eemnes, Eembrugge Soest en Hees liggen. De rivier de Eem vormde een natuurlijke grens. In dat gebied vonden al vroeg ontginningen plaats.⁶¹ Verder lagen Hoge en Lage Vuursche oostelijk van het Gooi. Die scheiding is trouwens veel later aangebracht. Het betreft een problematisch geval. Al eerder bleek dat lieden uit De Vuursche hun schaarrechten niet verloren. Bovendien bestaat er een verklaring dat De Vuursche oorspronkelijk Hollands was. Ik begin echter in Eemnes, een nederzetting die, zoals in hoofdstuk een is besproken, ook Hollandse wortels heeft en deels op Gooise gemene grond gesticht werd.

Eemnes

Het begin van de geschiedenis van Eemnes is nauw verbonden met de Gooise markegenoten, hun ontluikende marke en de Hollandse graaf. Een korte tijd werd deze nederzetting namelijk Oost-Holland genoemd. Om en nabij 1550 wist Johan van Culemborg nog precies wat zich in die tijd had afgespeeld: ‘Waerdoer geboe(r)t es, dat tgestichte, liggende langs de voirscreven Eme vast aen de voirs. zee genoemt Emmenesse, van den bisschop affgefallen ende den graeve aengevallen es, verlatende haer ouden naem [dat wil zeggen Eemnes] ende sich nomende Oisthollanders, ende dat in den jaeren XIIIcXLVI (1346), XIIIcXLVIII (1348), XIIIcLVI (1356)’.⁶² Vandaar dat wordt aangevangen in 1346, als Eemnes zich tracht aan te sluiten bij Holland.

De Eemnessers vielen in feite hun bisschop af; zij wensten Hollanders te worden. Bisschop Jan van Arkel brandschatte Eemnes in 1346: ‘[...] want si des bisscops luden waren ende wouden Hollanders wesen, lieten horen naem van Emenesse ende noemden haer mit enen nywen name, ende hiet Oosthollant, ende bleven nochtans Hollanders ter tyt toe, dat se de bisscop mit scaden verwan’.⁶³ In 1349 voegde de bisschop Eemnes toe aan het Sticht en in 1351 zwoer de bisschop met zeven hoge geestelijken dat het gebied in zijn geheel aan het Sticht toebehoorde, waarvan in 1356 een bevestiging volgde: ‘[...] alsoe hijt gehouden heeft mit zijnen heede ende met zijnen stolen [dat wil zeggen,

⁶⁰ Perk, ‘Hortensius over de opkomst en ondergang’, 279.

⁶¹ Zie over Eemland, Dekker & Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche leeghe landen*.

⁶² MRVG, 121.

⁶³ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 107.

de hoge geestelijken]'.⁶⁴ Enklaar meende dat in die tijd de Leeuwenpaal als grensmerkteken moet zijn geplaatst.⁶⁵

Willem V stond Jan van Arkel toe te beschikken over Eemnes, althans, voor zolang de vrede tussen Holland en de bisschop zou duren.⁶⁶ Twee maanden later deed hij dat opnieuw⁶⁷, en in 1351 kwam een zoen tussen beide heren tot stand. In het verdrag werd onder andere de grens tussen Eemnes en Gooiland in het veen vastgesteld.⁶⁸ Deze overeenkomst werd in twee oorkonden, één gedateerd op 23 augustus en één op 2 oktober, vastgelegd.⁶⁹ In 1352 gaf de abt van de Sint-Paulus abdij uit Utrecht zijn goedkeuring aan de totstandkoming van een zelfstandige parochie Eemnes-Buiten, die werd afgescheiden van Eembrugge.⁷⁰ Alof van Virnenburg liet graaf Albrecht in 1369 weten dat hij een gedeelte van het ambacht en gerecht van Eemnes aan hem verkocht had, met de mededeling dat het voorheen tot Holland had behoord. Hij had het verkregen van zijn broer Jan van Virnenburg, de bisschop van Utrecht (ambtstermijn 1364-1371).⁷¹ Eemnes-Binnen kreeg in 1437 stadsrecht en ging als afzonderlijke parochie verder. De kerk kreeg ook letterlijk een nieuwe naam: *nova ecclesia*.

Dat Eemnes voor een groot deel op Gooise gemene grond is gevestigd, blijkt uit een aantekening op een kaart uit de eerste helft van de zestiende eeuw en een mededeling aan Pieter Aelmanszoon. Op de kaart wordt Eemnes begrensd door de Wakker[en]dijk, de Zijdwind en Gooiland. Daarbij is aangetekend: 'Dit lant is den grave thijs schuldich'. Omdat alleen op die plek van de kaart afmetingen zijn vermeld en omdat de kaart bewaard werd tussen papieren die over die tijns handelen, de tijns die sommige Stichste gerechten in Eemland aan de graaf van Holland moesten betalen, was het volgens Enklaar duidelijk dat het een schets is van het gebied dat tijnsplichtig was. De tijns was een oorspronkelijke Eltense verplichting; deze werd in 1280 aan de graaf van Holland overgedragen.⁷² De mededeling die aan Pieter werd gedaan luidt: '[...] die thijs gaet veer ende breet [...] veel meer dan ghij wel weet'.⁷³

Enklaar was ervan overtuigd dat het gebied (de *terra*) dat Elten in 1280 overdroeg aan de graaf van Holland zich oorspronkelijk tot aan de Eem en zelfs nog verder oostwaarts heeft uitgestrekt. De tijnsen die Eemnessers aan de graaf van Holland moesten betalen, leveren daarvoor het bewijs.⁷⁴ Pieter nam ook de namen van enkele tijnsplichtigen op: 'Hiernae volgen die namen, mitsgaders hoirluyder dammaten lands, gelegen over die Eem oestwaerts, die in de thijs te Bairna [Baarn] onder den lynde den greaflich. van Hollant tsiarlicx schuldich soudén sijn'.⁷⁵ Ik kan mij hierin deels vinden. Ik denk namelijk eveneens, zoals eerder gezegd, dat het oorspronkelijke (graafschap) Nardinclant veel groter is geweest, maar dat de Eltense curtis Nardinclant zich ontwikkelde tot een terra. Het is veeleer dat het niet duidelijk was tot hoever die curtis en terra zich uitstrekten en welke gronden er precies onder ressorteerden.

Maris meende dat de verkaveling van Eemnes is ontstaan door verdeling van oorspronkelijk gemene grond. Die verdeling ging uit van vrije burenen, maar dat waren volgens haar geen Gooise vrije burenen. De vraag blijft of de Eemnessers op Gooise grond waren gaan wonen. Volgens Schout Poulsen van Eemnes was dat het geval geweest. Hij vertelde aan Pieter Aelmanszoon: '[...] dat Emmenes van olts verder ter Eem wart int lant gelegen heeft, dair nutertijt een ruge hoffstede off staet, weel dre boechschoet verdt oestwart van Emmenes, den hy ons wees, ende seyde, dat genaempt is die oude hoffstede, mer hoe lange dat geleen was, dat Emeness dair hadde gestaen, en wist off en

⁶⁴ MRVG, 122; Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 107-108. Overigens mocht de graaf van Holland, als de bisschop zijn eigen grensbepaling zou schenden, op basis van een eed en bijgestaan door zeven 'mannen' een grens trekken.

⁶⁵ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 108.

⁶⁶ MRVG, 20-21.

⁶⁷ Ibidem, 21-22.

⁶⁸ Ibidem, 22. Vgl. Groeneveld, 'De oostgrens van Holland langs het Gooi na 1300', 270-271.

⁶⁹ Ibidem, 20-21.

⁷⁰ Broer, *Uniek in de stad*, 267. Eemnes-buiten en Eemnes-binnen zijn latere aanduidingen. In de middeleeuwen sprak men van Eemnes en Binnendijk: Enklaar, 'De oudste kaarten van Gooiland en zijn grensgebieden', 199.

⁷¹ MRVG, 23-24.

⁷² Enklaar, 'De oudste kaarten van Gooiland en zijn grensgebieden', 202.

⁷³ Idem.

⁷⁴ MRVG, vi. Vgl. Maris, *Eemnes*, 39-56.

⁷⁵ Ibidem, vi-vii.

wilde hy ons nyet zeggen'.⁷⁶ De oude nederzetting zou dus drie boogschoten verderop hebben gelegen.

En er waren meer dergelijke berichten. Zo vertelde de burgemeester van Huizen, Louwer Heynrickszoen, in 1502 dat Eemnes oorspronkelijk dichter bij de Eem had gelegen of liever dieper en verder in het Sticht. Ook waren de Eemnessers aanvankelijk Hollanders. Dat bleek uit het feit dat zij over vele hoeven en hofsteden nog verplicht waren tijsen te betalen aan Holland. Hierbij werd verwezen naar een tijsboek van de Hollandse grafelijkheid. In ieder geval behoorden acht akkers, bekend als het zaadland aan de Hollandse kant en gelegen aan de westzijde van Eemnes, even lang te zijn als de afstand tussen de Leeuwenpaal en de mond van de Eem, en die akkers liepen door tot het uiterste zuiden van Eemnes, zonder dat de een langer was of dieper Holland instak dan de ander.⁷⁷

Ook twee Hilversummers gaven blijk van kennis van zaken. Zo meende Gherbert Garbrantszoen dat Frederick van Drakenburch Janszoen zeventig jaar geleden een wijde gracht (als grensmarkering) was gaan graven, vanaf de Leeuwenpaal opwaarts door het veen naar Gooiland. Frederick en zijn werklieden werden echter Gooiland uitgedreven, omdat men van mening was dat het veen aan Holland behoorde. Daarna is die gracht een stuk verder in Holland gegraven en liet men vervolgens het land en het veen al die tijd onberoerd. Hiermee werd de Gooiergracht bedoeld.⁷⁸

De Hilversummer Jan Lambertszoen vertelde in 1502 dat Karel de Stoute, vier of drie jaar voor zijn overlijden, een verbod had uitgevaardigd op het graven van veen op Gooise grond door lieden uit het Sticht. Toen Jan eens op pad ging en Eemnes aandeed, besloot hij aldaar een kan bier te drinken, in het huis van Rijcoute Meyns Taetszoen (waarschijnlijk de herbergier). Gelijktijdig was er een vergadering van Binnendijkse en Buitendijkse Eemnessers aan de gang, waar het er hard aan toeling. De Binnendijkers wensten dat hun Buitendijkse burenen hen bijstand zouden verlenen tegen Karel de Stoute. De Binnendijkers hadden namelijk, omdat zij zich tekort gedaan voelden, zijn grenspalen verplaatst. De Buitendijkers antwoordden dat zij geen verantwoordelijkheid droegen voor het verleggen van de grens (via een gracht) en hadden bijgevolg geen trek om hun Binnendijkse burenen bij te staan.⁷⁹

Het is zonneklaar dat Eemnes deels op Gooise verdeelde grond en deels op Gooise gemene grond is gevestigd. Vrijwel zeker lag de oorspronkelijke nederzetting dieper in Eemland en zijn de bewoners als gevolg van de grootschalige ontginningen steeds dichterbij Gooiland geraakt. Eemnessers waren overigens zeer wantrouwend jegens Hollanders. Aelmanszoon, op bezoek bij een oude Eemnesser die zeer veel wist van de geschiedenis van de streek, kreeg op zijn vraag hoe oud Eemnes eigenlijk was, het volgende antwoord te horen: 'Ghij sijt Hollanders ende coempt hier nae onse dyngen te vernemen ende te verspieden, als ick gevoele'.⁸⁰ De ultieme oplossing die de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht ergens halverwege de jaren dertig van de veertiende eeuw hadden verzonnen (Oost-Holland), bleek niet garant te staan voor pais en vree en

⁷⁶ Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwsche wandelingen*, 16-17.

⁷⁷ 'MRVG, 104: 'Item die voirs. Louwer Heynrickszoen, burgermeester tot Huysen, out LXI jairen als voren, tuycht ende seyt noch bij zijnen eede, hoe dat het dorp van Emenesse in tijden voirleden naeder an der Eem offte den Stichte gelegen heeft, ende dat dieselve van Emenesse hier voortijts Hollantsche geweest zijn, als blijct, dat zij noch vele hoeven ende hofsteden dair hebben, van welck zij den grave van Holland jairlicx zekere thinsen betalen moeten mit die van Baren ende Zoest, die oeck nu Stichtse geheten zijn, zoe dat blijcsken mach bij den thijnsboek offt copie van dien, hieroff wesende onder den procureur generaell van Holland, maer hoe tselve aen den Stichtsen gecomen is, en weet hij deposant nyet. Seyt voort dieselve Louwer, deposant, alsoe dat die achte ackeren, het saetlandt an die Hollantsche zijde, te weten an die westzijde van Emenesse voirs. even lanck behoeren te zijne van tnoorteynde off als van Leuwenpaell ende die mont van der Eeme, dair die beginnen totten zuyteynde van Emenesse toe, zonder deen langer te zijn offt naerder Holland inwart gaende dan dandere'.

⁷⁸ Ibidem, 102; Groeneveld, 'De oostgrens', 268.

⁷⁹ Ibidem, 103-104: 'Jan Lambertszoen, van Hilffersum, out LXXVI jair, tuycht ende seyt bij zijnen eede als boven, naedat mijn genadigen heere hertoge Karell zaliger gedachten omtrent drie off vier jairen voir zijn overlijden een gebot hadde doen, dat nyemant uuyt den Stichte op zijnen gront ende venen van Goylant graven en mochten, zoe is deselve Jan, deposant, gecomen van der Eembrugge duer Emenesse, dair hij toeffde ende aldair een canne biers dranc alleen ten huysen van Rijcoute Meyns Taetszoen tot Emenesse, dair die voirs. van Emenesse van Bynendijcx ende Buytendijcx toesamen vergadert waren uuyt beyde kerspelen, die hij deposant hoirde, dat zij aldaer gesceele hadden, tegens malckanderen kijvende om toverreden [tegen elkaar tekeer gingen om elkaar te overtuigen], ende begheerden die van Bynendijcx, dat die buyeren van Buytendijcx hemluyden bijstandt doen wilden tegens mijnen genadigen heere wijlen hertoge Karell, alsoe zij hemselven bevonden bezwaert ende zijne palen vercort te hebben contrairie zijne genaden bevelen ende geboden, dair die van Buytendijcx up antwoirden totteselve van Bynendijcx, seggende: siet, wat ghij doet. Indien ghij last, schade offte hynder gecrijghet van den nyeuwe grafft, bij U gemact, off anders, wij en willen voir u nyet verantwoirden'.

⁸⁰ Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwsche wandelingen*, 19.

kennelijk was er ook een groot wantrouwen tussen Gooilanders en Eemnessers gegroeid. Zoals gezegd was pais en vree ook niet te vinden in De Vuursche.

De Vuursche: Hollands of Utrechts?

Over het fraaie plaatsje De Vuursche, toen nog niet gesplitst in een laag en hoog deel, is lang getwist: was het Hollands of was het Utrechts? Een inwoner van De Vuursche werd in 1502 als volgt geparafraseerd: '[...] hoe dat tmeerdeel van de Hoge Vuyers pleecht Hollant te zijn ende dat zijne ouders huys up die Vuyers in Hollant pleech te stane, welcke hofstede nu verde bynnen die Stichtse merken gelegen is, zoe die Stichtse zeggen'.⁸¹

De Vuursche komt veelvuldig in de bronnen voor. Dikwijls als markerings; zo trof Splinter van Nijenrode in 1428 een banscheiding tussen Hilversum en Larenkerspel, '[...] ingaende van die hyusinge die nu in die Vuursche betimmert staen [...]'.⁸² Koster-van Dijk deelde mee dat het niet duidelijk is of de heerlijkheid De Vuursche bij Holland of het Sticht heeft behoord.⁸³ Het Utrechtse kapittel van Sint-Jan had al bezit in De Vuursche sedert zijn stichting en dotering. Ook verkreeg het via bisschoppelijke schenkingen bezittingen en rechten in Gooiland (onder meer ten aanzien van de kerk van Naarden).⁸⁴ Volgens Palmboom is het onduidelijk hoe de bisschop (en via hem het kapittel van Sint-Jan) die bezittingen en rechten in De Vuursche en in Gooiland had weten te verkrijgen.⁸⁵ Zij denkt niet dat Elten een deel van zijn Gooise bezit aan de bisschop van Utrecht heeft afgestaan.⁸⁶ Hoe het ook zij, in 1216 werd vermeld: *Jus quoque ac redditus, que habetis in Nardinclant, silvam Wrs.*⁸⁷ Zeker is dat het kapittel de belangrijkste grondeigenaar was in De Vuursche. Het beschikte over bos, woeste grond en bouwland, het recht om de grove en smalle tiend te heffen en over de hoge en lage rechtsmacht.⁸⁸

Ook Aelmanszoon was op zoek naar het antwoord op de vraag of De Vuursche Hollands dan wel Stichts was.⁸⁹ De eerder genoemde Adriaan Aartszoon Buurman, woonachtig in De Vuursche, deelde hem mee dat hij en zijn dorpsgenoten niet ter kerke gingen in Baarn of het Sticht. Als zij elders de eredienst zouden willen bijwonen, zou dat in Gooiland moeten plaatsvinden. Op de vraag van Aelmanszoon wat hij daar precies mee bedoelde, antwoordde de man: '[...] soude recht nae recht gaen, die Vuysr waer Hollant'.⁹⁰ Tevens meldde hij: 'Al pachten wij nu van sint Jans heeren tUtrecht, dat is toegescomen, zoe ick meester Jan van Amerongen, den deken van sint Jan, hebbe hoeren vertellen, dat die Vuysr van een eel man [man van adel] uuyt Hollant een kynt tot pille-gaeff [doopsgeschenk] gegeven is ende dat hetselffde kynt nae canonick werde sinte Jans tUtrecht, ende dat sij, heeren van sint Jan voirs., zoe off bij diergelijcke manieren gecomen zijn an de Vuysr'.⁹¹ Een sententie van 1535, waarin een nieuwe grens tussen Utrecht en Gooiland werd getrokken, zou delen van De Vuursche en andere voorheen Stichtse goederen binnen Gooiland hebben getrokken, die, aldus Johan van Culemborg, '[...] bij consequentie gemeente te wesen, gelijk ander Goylandt'.⁹² Daar was Johan het trouwens niet mee eens. Maar volgens Adriaan Aartszoon Buurman, woonachtig in

⁸¹ Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 113-114.

⁸² De Geer van Oudegein, 'Nalezingen', 64-65.

⁸³ Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 10.

⁸⁴ Broer, *Uniek in de stad*, 588.

⁸⁵ Palmboom, *Sint-Jan*, 248.

⁸⁶ Ibidem, 254, 251-252.

⁸⁷ Ibidem, *Sint-Jan*, 248. OSU II nr. 626 (5 februari 1216). 'Het recht en ook de inkomsten die jullie [deken en kanunniken] in Nardinclant hebben, namelijk het bos De Vuursche'.

⁸⁸ Ibidem, *Sint-Jan*, 249. Johan van Culemborg liet weten dat hij De Vuursche in gebruik had van het kapittel van Sint Jan: '[...] der kerck van st. Jans tUtrechts als heeren ende proprietarissen van de voirsr. Vuurse - van wie nu ter tijt heer Johan van Culenborgh, impetrant, trecht ende titule heeft ende daervan in possesie ende gebruyk es - deselve Vuers mit appendentien van dien te moghen possederen ende gebruyken als hoeren eyghen propren goet'. MRVG, 125.

⁸⁹ Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwsche wandelingen*, 20-22.

⁹⁰ Ibidem, 19-20: 'Ende wij vraechden hem, off die van der Vuysr te Baren te kercken hoerden. Hij antwoorde: neen wij en hoeren hier nergens in Sticht te kercken, ende soudon wij elders van rechtswegen ter kercken hoeren, dat soude wesen in Goylandt. Ende wij vraechden hem voort: hoe mach dat wesen? Doe seyde hij weder: soude recht nae recht gaen, die Vuysr waer Hollant'.

⁹¹ Ibidem, 20.

⁹² MRVG, 124. Deze grens is afgebeeld op kaarten die zijn afgeleid van Hornhövius (1599): B. Fz. Van Berckenrode (1621), W. Jz. Blaeu (1630). Groeneveld, 'De oostgrens', 276.

De Vuursche, vond Van Amerongen dat '[...] zij van der Vuursche behoeren veltslach te hebben opte gemeen weyde van Hilffersum [...]', waarmee hij aangaf dat er veldslagrechtigde Vuursche boeren waren geweest.⁹³

In een verslag met aantekeningen uit 1472, over onderhandelingen tussen Holland en het Sticht over de grenzen van Gooiland, werd gemeld dat de venen waarover geschil was Hollands waren, omdat de graaf Gooiland in pacht had van de abdis van Elten. De venen behoorden tot het verpachte, wat men overigens in het landschap kon zien: oude grenzen en markeringen gaven daarvan blijk, net als enkele getuigenissen.⁹⁴ Ook De Vuursche zou tot Holland hebben behoord, evenals grond in de richting van Baarn. De tijsen die Baarners moesten afdragen aan de Hollandse grafelijkheid om hun venen en gronden te mogen gebruiken, vormden het bewijs daarvoor.⁹⁵ Als nader bewijs werd een berechting van doodslag door de baljuw van Gooiland genoemd, die plaatsvond in De Vuursche en niet in het Utrecht van de maarschalk.⁹⁶ Overigens baseerde de baljuw zijn bevindingen niet op basis van geaccordeerde geschreven stukken, maar op basis van mondelinge overleveringen.⁹⁷ Men kwam er niet uit. Enige tijd later ging het goed mis in De Vuursche.

Grof geweld

Eind vijftiende eeuw had een grote groep Gooiers zich in De Vuursche begeven. Er was inmiddels bepaald dat het plaatsje Utrechts was, dus die Gooiers hadden daar niets te zoeken. ze kwamen dan ook niet voor de gezelligheid. Met grof geweld maakten zij zich meester van heidezoden, hout, turf en andere goederen. De 'buit' werd in wagens afgevoerd. Erger was dat zij ook nog de woning van Johan van Culemborg kort en klein sloegen, waardoor Johan grote schade opliep.⁹⁸

Een klacht van Johan bereikte de keizer. Die nam niet meteen maatregelen, zoals Johan had gehoopt, maar hield de kwestie De Vuursche opnieuw tegen het licht: was die nederzetting Hollands of Utrechts? Mede op instigatie van de Gooiers had zijn procureur-generaal de zaak weer opgepakt, en werd zeer tegen de zin van Johan een deurwaarder achter hem aan gestuurd. Die beval Johan zijn handen af te trekken van de venen en gronden, die volgens Culemborg toch echt aanhangsels waren van De Vuursche, maar hij werd door de procurator-generaal voor de raad van Holland gesleept.⁹⁹

Daarover was Johan helemaal niet te spreken: 'Item dewelcke notoirlick suspect zijn ende egeen competente rechters in desen en connen wesen [...]'.¹⁰⁰ En vervelender, het ging eensklaps opnieuw om alleen één ding, '[...] te wetene, oft voirscreven veen ende landt leggende es binnen der limiten van Hollandt oft binnen de lande van Utrecht [...]'.¹⁰¹ en specificeer: 'Item want het principael poinct van der subiecter materie schijnt te contesteren, oft de Vuerse metter appendentien ende goederen, mitten landen, tusschen die oude ende nyeuwe limitatie liggende, gelegen zijn binnen die limiten van de lande van Uuytrecht, als dimpetranten sustineren, oft binnen de limiten van Goylandt ende alsoe onder die graeffelickhey van Hollandt, als die Goylanders pretenderen'.¹⁰²

⁹³ Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwsche wandelingen*, 19; Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 139.

⁹⁴ MRVG, 57: 'Item so seyden die proceratoer van mijns heren van Boergoengen, dat die venen sijn waren, daer questye of was, want hij Goylant gepacht hadde tegen die abdisse van Elten, ende dat die venen daertoe soude horen, so men wel soude sien bij ouden gesceyt ende merken, die men wel sien soude ende mede uuyt ander tugen [...]'.
⁹⁵ Idem; Ibidem, 364-367 (1538): '[...] ende dat die Vyerse mede Goylant is ende meer daertoe, want die van Baarn geven tijs van hoeren venen ende lande der graeflycheit voers.' De geërfden van Baarn kregen opnieuw grond binnen Gooiland in erfpacht. Zie Palmboom, *Sint-Jan*, 250, 258.

⁹⁶ Idem: 'Voert so heeft eens die baelju van Goylant berecht van enen doetslach, die op der Viersen gesceyt was, ende nyt de maerscalc des gestichts'.
⁹⁷ Idem: '[...] mer hij en toende geen besceit van bryeven dan al woerde sonder segel ofte bryeve'.

⁹⁸ Ibidem, 126: 'Item hebbende voirts de voirn. Goylanders met crachte, fortse ende geweld in groot getal ende menichte van volcke ende wagenen they [hooi], heet [heideplaggen], hout, turf ende andere goeden, daer op aenwassende, geplagget, gehouwen, gegraven ende wechgevoert [...] Item hiermede de voirn. Goylanders niet versaet zijnde [nog niet verzadigd zijnde], hebben mit fortse, crachte ende geweld gebroken eensdeels van zeker huys, bij de voirn. van st. Jans ghestelt op de voirs. Vuerse ende huere geliefte gedaen met hetgene, dat daerinne was, tot grooter inestimabel schade des voirn. heeren Jan van Culenborch, impetrant'.

⁹⁹ Ibidem, 127.

¹⁰⁰ Idem.

¹⁰¹ Idem.

¹⁰² Ibidem, 129.

Johan wees steevast op de sententie van 1535, waarin de grens tussen het Sticht en Gooiland was bepaald. Als die grens werd aangehouden, dan lag De Vuursche in Utrecht. Bovendien was die grens door beide procureurs-generaals geaccordeerd. Daarom mochten de Gooiers, '[...] onder tdecxel [mom] van hem gepretendeerde eygdommen [...]', hun vee niet in en nabij De Vuursche weiden, geen turf graven of enig ander voordeel van die plaats hebben. En dat hadden ze nu juist wel gedaan, sterker, dat deden ze nog. Vonnissen uit 1540 en 1541 bewezen andermaal en nog eens dat de Gooiers niets te zoeken hadden in De Vuursche en al helemaal geen eigendom van bepaalde oostelijk van Gooiland gelegen gronden konden claimen.¹⁰³ Men kwam door die grensbepaling niet eens in de buurt van De Vuursche, aldus Johan, en het zou volgens hem weldra blijken '[...] hoe groeffelick ende abusivelick de voirn. Goylanders excederen ende transgresseren hueren limiten [...]'.¹⁰⁴

In 1556 kwam de Grote Raad tot een vonnis in deze zaak. De Gooise partijen werden gespecificeerd: '[...] burgemeesters, schepenen en raden der stede van Naarden metten buurmeesters en waersluyden van Laren, Blaricum, Hilversum ende Huyssen, zoo voor hunzelven als voor d' ingesetenen en inwoonders des lands van Goyland [...]'.¹⁰⁵ Kennelijk ging de zaak heel Gooiland aan en dus ook de Gooise markegenoten, hier waersluyden genoemd. Men kwam er opnieuw niet uit. Johan en zijn kornuiten werden niet ontvankelijk verklaard, maar de partijen stonden in feite contrarie. Daarom werd een commissaris benoemd. Deze ging op onderzoek uit en moest binnen zes weken verslag doen.

Pas in 1568, in het jaar dat ook de vierde schaarbrief werd uitgevaardigd met daarin de bepaling over gerechtigden die in De Vuursche woonden, kreeg de weduwe van Johan haar gelijk. Zij vroeg te Mechelen uitsluitsel over de eigendom en jurisdictie betreffende verschillende gronden op de grens van het Sticht en Holland (dat wil zeggen Gooiland), waaronder De Vuursche. Haar eis was de executie van het vonnis van 1556, dat dus wel gunstig voor haar en haar toen nog in leven zijnde Johan moet zijn geweest. Tijdens dit proces mochten de Gooiers absoluut geen plaggen steken in De Vuursche. De weduwe kon tevreden zijn, want haar eis werd gegrond verklaard.¹⁰⁶ Twee jaar later was daar nog meer reden toe. Er werd toen aan een deurwaarder opdracht gegeven om in Gooiland te verkondigen dat het voor iedereen verboden was om plaggen, hooi en andere materialen uit De Vuursche te transporteren.¹⁰⁷

Kortom, De Vuursche heeft, net als Eemnes, onbetwistbaar Gooise wortels, of liever Nardinclantse, maar het Sticht had dermate sterke rechten aldaar dat het toch veel meer een Utrechtse plaats is geworden.¹⁰⁸ Holland en de Gooiers hebben hun rechten eenvoudigweg niet overeind kunnen houden en allengs verdwenen ze of waren ze niet interessant genoeg meer om ze te verdedigen. Vermeldenswaardig is dat de Gooise markegenoten een uitzondering maakten voor gerechtigden die in De Vuursche waren gaan wonen. Die behielden hun gebruiksrechten op de Gooise gemene grond. Dat maakte natuurlijk geen enkele indruk op het Sticht noch op het kapittel van Sint-Jan.¹⁰⁹

De Blauwe Zerk

De veel genoemde Blauwe Zerk moet haast zeker aan de zuidkant van Gooiland hebben gelegen. Waar die zerk precies lag of heeft gelegen, was niet duidelijk. De meningen liepen nogal uiteen. Ook over de afmetingen en het uiterlijk bestonden verschillende opinies. De Hilversummer Jan Louwezoen verklaarde in 1502 dat hij in Westbroek, op ongeveer twee en half honderd roeden afstand van de kerk aldaar, onder het veen een 'sarckesteene' (zerkensteen) lag, drie roeden lang en een roede breed. Het veen was daarvan afgegraven en men had er de ploeg overheen gehaald.¹¹⁰ Vier lieden, waaronder

¹⁰³ Ibidem, 130: 'Item vermeldende wel expresselick [het vonnis van 1541], datte voirn. Goylanders gedachte egheen eygendom en zoude moghen pretenderen oistwaerts over de gruppele, geslagghen uuyt crachte der voirsr. sententie, beginnende aen het uuyterste harde van tGoyerbosch rechtuyt tot aen thardt van Laperswech, daerbuyten de Vuerse in questien verre geleghen es'.

¹⁰⁴ Ibidem, 131.

¹⁰⁵ Ibidem, 137.

¹⁰⁶ GCLGRM VI nr. 3689 (15 mei 1568), 192-193; Koster-Van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 59.

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 4054 (26 november 1571), 310; Ibidem, 61-62.

¹⁰⁸ Bont e.a., *Excursion to the Gooi area*, 8.

¹⁰⁹ Palmboom, *Sint-Jan*, 249. Het kapittel was aldaar de bezitter van het bos, de woeste grond en het bouwland.

¹¹⁰ MRVG, 103.

de Huizer burgermeester Louwer Heynricxzoen, verklaarden eveneens dat zij te Westbroek, ongeveer drie boogschoten van de kerk verwijderd, met behulp van instrumenten in de aarde gespeurd hadden en op manslengte diepte een grote steen vonden, van vijf roeden lang en drie roeden breed. Zij hielden deze vondst voor een grensmarkering tussen Holland en het Sticht, waarover alle getuigen in meer of minder fraai bewoordingen hadden verhaald. Ook vermoedden de heren dat er meer van dergelijke stenen aanwezig moesten zijn, omdat zij gravend en tastend meer harde stenen hadden opgemerkt, en dat waren zeker geen fundamente van een huis, huizen of een erf.¹¹¹

Een zekere Meyns Keeck liet in 1521 aan waarschijnlijk de graaf van Holland weten dat hij de 'blauwe sarck' had gevonden, en wel in het Gooise veen nabij Maartensdijk. Toen Meyns samen met twee kompanen de zerk aan het bekijken was, kwam een groot aantal Stichtse lieden poolshoogte nemen. Meyns besloot naar Naarden terug te keren en schreef: '[...] welke sarck is leggende omtrent tweehondert roede van sunte Martynsdijk nae den boech toe, diewelcke sarck dyc is een voet ende weel een hantbreit ende omtrent vierdalf voet breed is ende sustien sey ende seven voten lanc is, dat wij wynden konnen, want sij met eenre sijde in de grondt steckt [...]'. Deze enorme half in de grond verankerde zerk was blijkbaar van Luikse origine, en 'glat ende scoen' en lag '[...] op die Brabansche Wijck, op die suutoester sijde streckende van Waernaers hofstede op sunte Maertenstoeren [...]'.¹¹²

De informatie uit 1502 bevat ook een getuigenis van een Loosdrechter met een zeer goed geheugen. Ghijsbert Janszoen vertelde, op basis van een door hem in zijn jeugd gelezen brief, waarin werd verhaald over de grens tussen het Sticht en Gooiland, dat de grens tussen Holland en het Sticht getrokken was door oude en wijze mannen. Die grens liep vanaf de sluis van Roelof Aerntszoens, gelegen aan de Vecht, opwaarts naar de Neder Loodijk en vandaar naar de Over Loodijk, naar het Coddemeer en vandaar naar het Hoddemeer en dan naar 'Culckersveen'. Vervolgens naar de 'Blauwen Sarck' tot 'mijn vrou van Elten' hofstede. Van de Eltense hofstede ging het naar Werners hofstede en vandaar naar de hoogste boom in De Vuursche. Daarna liep de grens naar de Leeuwenpaal om te eindigen in de mond van de Eem.¹¹³

De Blauwe Zerk was voor de tijdgenoten dus net zo makkelijk en moeilijk te vinden als de hofstede van Elten, immers sommige wisten met zekerheid de plekken aan te wijzen, andere trokken dat direct in twijfel. De Blauwe Zerk moet echter wel hebben bestaan, want in veel grensbepalingen werd het gevaarte als een herkenbare grensmarkering opgegeven. Klaarblijkelijk gold die zerk in oudere tijden wel als valide grensmarkering, anders zou er ook niet naar gezocht zijn. En dat geldt ook voor de hofstede van Elten.

Soest

In Soest bevonden zich hoeven die afkomstig waren uit de boedel van Adela van Hamaland, de dochter van Wichman. In 1028 schonk de Utrechtse bisschop Adelbold (1010-1026) aan de abdij Hohorst zes hoeven en nog een halve die hij via haar had verkregen.¹¹⁴ Broer vermoedde dat Soest, hoewel het niet met name genoemd werd in de bekende boedelscheiding van 996, toen ook werd verdeeld.¹¹⁵ Dat is best mogelijk, maar met een mogelijke verdeling van Nardinclant heeft het niets van doen, sterker, daarmee kan het niet te maken hebben gehad, want dat gebied werd namelijk niet verdeeld in 996, maar bleef onverdeeld aan Elten.¹¹⁶ Adela en Balderik konden daarop geen rechten

¹¹¹ Ibidem, 104-105. Zie Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 124. '[...] hebben toesamen getuycht ende geseyt bij haren eede, hoe dat zij geweest hebben affter die Westbroeck drie boechschoten van der kerke off dairomtrent, dair zij getast ende ondervonden hebben mit zekere instrumenten, daertoe dienende, betreden in der aerden, omtrent een manslencte diepte, een steenroetse, lanck wesende vijff roeden off dairomtrent ende drie roeden breed, twelck zij deposanten houden te wesen een paellscheydinge tusschen die landen van Holland ende die Stichtse, achtervolgende die articulen van den voirs. paelscheydinge, hiervoren verhaelt. Noch seggen dieselve deposanten, dat zij verhoert hebben, datter noch meer paelscheydinge ende gelijcke stenen ende mercken leggen souden, die zij bij diligentie well hopen te vynden, want tgeent, dat zij onder daerde bevonden hebben, all harde steen schijnt te wesen bij den proeve, die dairvan gedaen is, zoodat het ghien fundament van ennich huys, huysen offte erve is etc. ende meer en weten zij deposanten, up all well gevraecht.'

¹¹² Ibidem, 107.

¹¹³ Ibidem, 102-103.

¹¹⁴ Kos, 'Machtsstrijd in Hamaland', 49-50. Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birkt*, 25-26.

¹¹⁵ Broer, *Uniek in de stad*, 281-283, 322.

¹¹⁶ Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birkt*, 27. Hilhorst en Hilhorst bieden de 'eenvoudiger' veronderstelling, namelijk dat Wichman goederen te Soest aan zijn dochters heeft nagelaten, dus aan Luitgard die het aan het bezit van Elten toevoegde en aan Adela, die deze overhandigde aan Adelbold. Vgl. Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland I*, 51.

laten gelden, omdat het geen allodiaal Hamalands familiegoed was.¹¹⁷ Het graafschap Holland had ook tijnsplichtige hoeven liggen in Soest. Die waren door het stift Elten aan Holland verpacht. Maar wanneer?

In het verslag van Aelmanszoon komen we die goederen tegen. Bij Soest aangekomen belandde hij in de herberg, alwaar hij eerst een stevige borrel nuttigde. Aangezien de daar aanwezige schout, Peter Schepper, tijdens het gezamenlijke maal ook '[...] vrolick gedroncken [...]'] had, ondervroeg Pieter hem na het eten over de hofsteden die tijnsen verschuldigd waren aan de graaf van Holland: '[...] off hij alle die hofsteden nyet en kende, die den greafflickheyt van Hollant gehouden zijn te betalen den thijns onder den lynde te Bairne. Hij antwoirde weder seggende; *Ja ick, dat is van olts gecomen van mijn vrouwe van Elten; seggende voert waerbij zoe vraecht ghij daerna?*'.¹¹⁸ Aelmanszoon ontweek een antwoord op deze vraag door over een vermeende pachtwens te beginnen, maar het is duidelijk dat die zes hoeven via Elten en dus via de overdracht van 1280 aan de Hollandse graaf zijn gekomen.¹¹⁹

In de rekeningen van de rentmeesters en baljuwen van Gooiland komen herhaaldelijk ontvangsten voor die te maken hebben met Baarn, Soest en Eemnes. Vermeldingen vind ik al in de vroegste rekeningen, maar ook in jongere, zoals in de rekening van Adriaan Stalpaard uit 1526: '[...] vande thinse van Baer Soest ende Eemenesse buyten ende binnen sdijc gelegen inden gestichte van Vuijtrecht oick die heerlicheyt van Goylant toebehoerende [...]']'.¹²⁰ Die dorpen zelf behoorden niet tot Gooiland, maar sommige daarin gelegen boerderijen en gronden vielen onder de heerlijkheid van Gooiland en waren vóór 1280 tijnsplichtig aan het stift Elten. Daarna inde de graaf van Holland de tijnsen in Soest die hij pachtte van het stift. In 1393 liet Albrecht van Beieren een overeenkomst vervaardigen waarin zes hoeven te Soest voorkomen, en de gebruikers of eigenaren daarvan moesten de tijns aan hem betalen, en wel te Baarn op het kerkhof.¹²¹

Ook inkomsten uit een tijnsheffing te Baarn komen al vroeg voor in de Hollandse rekeningen. Hilhorst en Hilhorst meenden dat er samenhang bestond tussen die tijns en een tijns te Naarden, omdat beide tijnsen in 1308 werden samengevoegd tot een betaling. De tijns te Baarn zou een deel zijn geweest van de inkomsten van de Eltense kanunniken die ze hadden in Nardinclant. De eerder behandelde samenvoeging van de pachtsom van Nardinclant en de uitgezonderde maar dus ook aan de graaf van Holland verpachte inkomsten van de kanunniken zou ook die tijns te Baarn hebben behelsd. Als gevolg van de samenvoeging verdween deze als afzonderlijke post uit de rekeningen. Hilhorst en Hilhorst beweerden dat Albrecht in 1393 daarom wel moest zeggen dat hij de tijns te Baarn van Elten had gepacht, zonder daarbij de kanunniken te vermelden.¹²² Ik denk dat het iets anders ligt, omdat de oorkonde spreekt over een overeenkomst tussen de graaf van Holland met '[...] lantgenoten van Baern, die de zwade [hooiland] hebben, ende mytt dien van Zoess, myt dien van Emenesse [...]']'.¹²³ Het is waarschijnlijker dat de Baarnse tijnsen moesten worden opgebracht van aangeslibde hooilanden nabij Huizen en de monding van de Eem, die dus tot het verpachte in 1280 behoorden. Albrecht liet simpelweg verklaren dat het om tijnsen ging die hij van de abdis van Elten in pacht had, als onderdeel van de pachtojecten in 1280. Wellicht gingen deze rechten terug op die inkomsten van de kanunniken, maar dat zij niet genoemd werden, had inderdaad een simpele reden: het ging niet langer om de rechten van de kanunniken.

Voordat ik over ga tot de bespreking van de westgrens, is het indachtig het bovenstaande interessant om te vermelden dat in diverse landbeschrijvingen daterend uit de zeventiende en achttiende eeuw nog wordt gesproken over '[...] de Goysche landen ten oosten van de landscheydinge gelegen [...]']', waarmee op De Vuursche, Soest, Baarn en

¹¹⁷ Kos, 'Machtsstrijd in Hamaland'.

¹¹⁸ Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwsche wandelingen*, 23.

¹¹⁹ Overigens meldde Schepper dat het gebied waarover Elten tijns hief en het aantal tijnsen groot waren: '[...] want die thijnsenoten van mijn vrouwe van Elten zijnder veel meer dan ghij wel weet; die thijns gaet veer ende breed, die onder den lynde te Baren moeten betalen; ja se, die gaet al over die Eem [...]']'. Idem.

¹²⁰ Na-Ha 3.01.27.02 nr. 3103 f.4 v.

¹²¹ Hilhorst en Hilhorst, Soest, Hees en De Birt, 62.

¹²² Ibidem, 67: 'Ende desen thyns hebben wy van de Abdissen van Elten in pachte'.

¹²³ Van Mieris, *Groot Charterboek*, III, 573.

Eemnes werd gedoeld; deze nederzettingen of gronden die daaronder vielen, behoorden kennelijk oorspronkelijk tot het Eltense Nardinclant.¹²⁴

De westgrens

Ten westen van Gooiland ligt die andere natuurlijke barrière, de rivier de Vecht. In het noordwesten vinden we de steden Weesp en Muiden en het gehucht Muiderberg, en in het zuidwesten ligt het Hollandse Loosdrecht en de Kerkelanden, ooit in het bezit van de kerk van Naarden. De ontginning 's-Graveland is ook ten westen te vinden, maar die stamt uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw.

Loosdrecht en Breukelerveen

Ook over de grens tussen Loosdrecht en Gooiland bestonden problemen. Die grens doorsneed dwars de verkaveling van Loosdrecht en vormde als zodanig een uitzondering op de regel dat gerechtsgrenzen in principe samenvallen met scheidingen tussen percelen en vaak met scheidingen tussen ontginningseenheden.¹²⁵ Volgens Buitelaar was de grens tussen Loosdrecht en Gooiland al vastgelegd, voordat de Loosdrechters aan de ontginningen van de venen begonnen; eerst tot aan die grens, later trokken ze hun percelen door tot over die grens. Dit kon gebeuren omdat de Gooise markegenoten de grond aan de Loosdrechters hadden verpacht. Aanvankelijk om daarvan turf te steken, daarna werden de venen ontgonnen en aldus tot cultuurland gemaakt.¹²⁶ Van der Linden daarentegen stelde dat de grens tussen Loosdrecht en Hilversum pas getrokken werd nadat het gebied tot ontginning was gebracht, dwars door een bestaande verkaveling heen.¹²⁷

De ontginning Loosdrecht strekte zich vanaf de achtergrens van Loenerveen en Muijeveld in oostelijke richting uit tot aan de grenzen van Gooiland. Het was een ontginning met vrije opstrek, ofwel de percelen waren geleidelijk vanaf de ontginningsbasis doorgetrokken in het veen, tot het moment waarop men op andermans grond terecht kwam. In de rekeningen van de graaf van Holland worden tijsnbetalingen vermeld van oorspronkelijk door de bisschop van Utrecht aangestuurde kolonisten, want de soevereiniteit van Loosdrecht of het gebied werd in de veertiende eeuw al door die bisschop aan de Hollandse graaf afgestaan.¹²⁸

In 1361 bevestigde graaf Albrecht een grensscheiding tussen Gooiland en Loosdrecht: '[...] van der rayinge twyschen den goeden luden ute Goeylant an de ene zide ende heren Amelize van Minden ende sinen luden van der Loesdrecht an die ander zide [...]'¹²⁹, waarover ik al kort in hoofdstuk een sprak. In 1381 werd door de baljuw een nieuwe grensscheiding getrokken. Willem van Brederode nam landerijen van ogenschijnlijk voor iedereen bekende boeren als uitgangspunten voor het bepalen van de grens tussen Loosdrecht en Gooiland. Opvallend is dat de nieuwe grens ten koste ging van de Gooiers. Alle nieuwe grensmarkeringen lagen namelijk in Gooiland: '[...] te Goylants wart in gemeten', of '[...] te Goylant werts in [...]'.¹³⁰ Bovendien mochten de Loosdrechters alle turf, die zij op voorheen Gooise grond gestoken hadden, behouden en benutten. Behalve als de turf overduidelijk aan een Gooilander was beloofd (in de zin van verkoop), moest de turf aan die Gooilander verkocht worden. Daarnaast kreeg de ambachtsheer van Loosdrecht, Wouter van Mijnden, zes morgen Goois veen ter compensatie voor geleden kosten en inspanningen.¹³¹ Zoals is vastgesteld, werd de grens met Gooiland in de richting van Gooiland opgeschoven, en verloren de Gooiers oor-

¹²⁴ Meyer, 'Hoe groot was Gooiland?', 17, 20 n.22.

¹²⁵ Buitelaar, *Stichtse Ministerialiteit*, 184.

¹²⁶ Ibidem, 187.

¹²⁷ Van der Linden, *De Cope*, 303.

¹²⁸ Buitelaar, *Stichtse Ministerialiteit*, 183. Vgl. Van der Linden, *De Cope*, 302-303, 312.

¹²⁹ MRVG, 23.

¹³⁰ Ibidem, 26.

¹³¹ Ibidem, 26-27: 'Mer ist sake, dat sij dair yemant uut Goylant, off wie dat hij sij, yet off geloeft hebben, dat sullen sij houden ende vol-doen, ghelijck alsoe sij dat geloeft hebben, sonder enigerhande argelist [...] Wouter van Mijnden een ambochtsheere van der Loesdrecht is ende hij hierom veell costs ende arbeyts om gedaen heeft ende onlust omme gehad heeft, eer hijt hiertoe gebracht heeft, si sullen wij heren Wouter voirs. uut Goylant geven ende bewijsen bynnen deser raa te Goylants warts in ses margens veens, te samen leggende, also dat hij well belaten [goed bedeed] is ende goede veen heeft sonder archeyt [ergernis]'.

spronkelijke gemene grond aan Loosdrecht. Doch graaf Albrecht vroeg een jaar later of de grens tussen de venen van Naarden en Loosdrecht kon worden vastgesteld en gaf Wouter van Mijnden een verbod om de zes morgen Goois veen te gebruiken (1382). Eerst moest worden bepaald of Naarden die zes morgen veen wel kon afstaan.¹³²

Pas in 1415 liet Wouter weer van zich horen. Hij beloofde zich inzake het geschil met Naarden te houden aan de uitspraak van de broer van Willem VI, Jan van Beieren, de elect van Luik. Klaarblijkelijk kwam hertog Jan voor de Gooiers in geweer en bemoeide hij zich dus al met Gooiland. En het lijkt erop dat Wouter bakzeil moest halen. Dat het om die zes morgen veen ging, wordt niet zozeer duidelijk uit de inhoud van de oorkonde, maar door de genoemde partijen die tegenover elkaar stonden: 'Geblijf heren Wouters van Mijnden ende die van Loesdrecht an deen zijde ende die van Naerden ende die gemene Goylanders an dander'.¹³³ Bijna twee weken later was Jans tresorier Hacke van Oudheusden aanwezig op een dagvaart te Muiden, waar Jan van Beieren hem een machtiging gaf om een grensscheiding te bepalen in de venen bij Loosdrecht. Specifieker: '[...] tusschen onss ende onsen landen van Naerden ende Goylant te eenre sijden ende heren Wouter van Mijnden ende die ondersaten onss lieven genedigen brueders van Hollant ter andere, alls van der sceydinge van den veen tusschen den voig. onsen landen, aen de Loesdrecht gelegen [...]'.¹³⁴

Eind september 1415 deed de Raad van Holland uitspraak in het geschil tussen Wouter en Naarden en de Gooiers.¹³⁵ Vervolgens liet Jan van Beieren in 1422, mede op basis van de bevindingen van Hacke en andere ridders, de grens tussen Loosdrecht en Gooiland opnieuw vastleggen.¹³⁶ 'De gemeyn buere van Goylant' stonden tegenover 'die goede luyde van der Loesdrecht'. Het ging om het geschil over het veen dat bij Loosdrecht was gelegen. Men verwees naar de lang geleden getroffen grensbepalingen van Willem van Brederode en Amelis van Mijnden. De stad Naarden en de Gooiers wisten een door graaf Willem V en zijn baljuw Gerrit van Heemskerk bevestigde grensscheiding te presenteren, waaraan de grafelijkheid van Holland het meeste belang hechtte en zou blijven hechten. De beslissing die over het traject van de grens in dat bewijsstuk was genomen, werd door de grafelijkheid bevestigd. Belangrijker was de volgende mededeling: 'Ende alle lande ende veene, die darenboven gelegen sijn, hetsij neffens die ses ackere off anders'¹³⁷, [die] sullen onse goede luyde van Naerden ende van Goylant hebben ende houden in alle alsulcdanigen rechten als hoir brieve, die sij van onsen voirvaderen, saliger[her] gedachten, ende van ons dairaff hebben, inhouden ende begripen, ende wijselve gegeven hebben of doen gheven, behoudelic ons altoes onsen gronde, rechte e[nde] heerlicheyt'.¹³⁸ Naar mijn mening kregen Naarden en de Gooiers niet alleen de beschikking over de zes morgen veen die ooit aan Wouter van Mijnden waren toebedeeld, maar ook over een groot deel van de toen tevens verloren gegane venen en landen.

In een aanvullende akte beloofden met name genoemde personen dat zij de uitspraak van de hertogelijke raad over de scheiding van het veen te Loosdrecht zullen nakomen.¹³⁹ De goede luden van Naarden waren met zijn zevenen, waaronder Aelbrecht Mathijssoen en Matheus Meynertszoen. Daar tegenover stonden de Loosdrechters Ghert Claessoen, Floer Dircxzoen en de 'drie Dirken': Dirc Keyser, Dirc die Neve en Dirc Mathijssoen. Als zij zich niet aan de uitspraak zouden houden, volgde een boete van maar liefst duizend schilden.

De Wildvang

Aan het einde van de veertiende eeuw kwam men tot een grensbepaling in de woeste venen tussen het achterland van Breukelerveen en Loosdrecht. Zowel Hollanders als Utrechters wilden de venen in exploitatie nemen, vooral met het oog op de lucratieve

¹³² Ibidem, 27. Van Mieris, *Groot Charterboek*, III, 377.

¹³³ MRVG, 30-31.

¹³⁴ Ibidem, 31.

¹³⁵ Van Mieris, *Groot Charterboek*, IV, 345.

¹³⁶ VVSLVG 2385; MRVG, 34.

¹³⁷ Een toevoeging die werd doorgedaald was: '[...] hetsij gelegen sijn, die sullen blijven an Goylant ongebruyct tot der tijt toe, dat wij ons bet dairin versenen hebben'. Eerst moest men voor sommige venen nader onderzoek doen, alvorens over te gaan tot toe – of afwijzing. Hangende dat onderzoek bleven de venen ongebruikt – en dus gemeen – liggen en tot Gooiland behoren.

¹³⁸ VVSLVG 2385; MRVG, 34.

¹³⁹ Van Riemsdijk, 'Rechtspraak van den graaf van Holland, I, 101, nr. 73; MRVG, 34-35.

turfwinning.¹⁴⁰ De Hollandse rading strekte zich als een rechte lijn uit vanaf de Vecht tot in het Vuurse bos. Aangezien de ontginning aan weerszijden doorzette, moest een duidelijker grens worden bepaald.¹⁴¹ Daarmee kon voorkomen worden dat exploitanten zich op andermans grond begaven. In 1404 werd die grens tussen de venen van Breukelerveen en Loosdrecht bepaald. Vanaf Utrechtse kant werd de loop van de Hollandse rade voortdurend betwist, en dat leidde tot vele geschillen, maar ook tot de wens tot meer duidelijkheid, zowel van Hollandse als van Stichtse zijde.

In 1449 stuurde de graaf van Holland daarom vier raadsheren erop uit om via interviews met bejaarde Gooiers de grenzen van Gooiland te bepalen. Specifiek ging het over een groot stuk veen, de Wildvang genaamd, gelegen tussen Loosdrecht en Breukelerveen. Zowel de Hollanders als de Utrechtse beschouwden dit veen als het hunne: '[...] die geheten zijn den Wiltvang, diewelke men seecht, dat leggen soudē binnen den palen van Hollant, ende dair die Stichtse tegen seggen, dat zij leggen soudē in den palen des Stichts van Utrecht'.¹⁴²

Negen personen werden ondervraagd, variërend in leeftijd van vijftig tot tweentachtig jaar en afkomstig uit Naarden, Huizen, Laren en Blaricum. Hun gezamenlijke verklaring luidde dat de grens van Gooiland liep vanaf de Wakkersweg tot aan de 'Vuyrsboom' en vandaar naar 'Soeststapel' en vandaar naar de hofstede, gelegen tussen twee 'harden' halverwege het Gooiersbos en 'Vosbergen'. Deze hofstede was in bezit van de abdis van Elten. Vandaar ging het noordwaarts verder naar het Breukelerveen en vervolgens naar Loosdrecht. Aldus meenden de bejaarden dat het veen, de Wildvang, zuidwaarts gelegen vanaf Loosdrecht tot aan Westbroek, binnen de grenzen van Holland en dus Gooiland lag. Dientengevolge waren ook zij van mening dat de Westbroekers en Achttienhovers turf staken van Hollands of Goois veen.¹⁴³ Overigens zouden alle andere oude wijze Gooise mannen hetzelfde beweren.

De Stichtenaren beweerden echter dat tijdens het bewind van Albrecht van Beieren een overeenkomst was getroffen aangaande de grenzen tussen Holland en het Sticht. Die grens ('een roye') was getrokken vanaf de hoek van Breukelerveen tot de verst gelegen boom van het Gooiersbos en Holland had zijn grensmerktekens dan ook niet over die grens, op het veen, neergezet. De negen oude mannen wisten van een overeenkomst tussen Loosdrechters en Breukelerveners, waarin werd bepaald dat beiden het veen niet verder zouden afgraven, maar Gooiland behoorde in die tijd aan hertog Jan van Beieren en die had, evenmin als zijn raad, de overeenkomst niet goedgekeurd (dat moet dan na 1404 wel of niet hebben plaatsgevonden). Er was ook geen sprake geweest van een werkelijke grensbepaling inclusief grensmarkeringen, maar louter van een afspraak dat de betrokken partijen geen veen zouden afgraven, totdat er werkelijk een grens getrokken zou worden, maar dan 'van alles'.¹⁴⁴

Een aanwezige Loosdrechter die bij de getrokken grens ter plaatse was, verklaarde over dit specifieke geval dat hij de toenmalige baljuw Gerrit van Heemskerk (1378-1429) ten tijde van het trekken van de grens, hoorde vragen, of er een vertegenwoordiger van Jan van Beieren of van de Gooiers aanwezig was. Dat moet dan in het jaar 1419 zijn geweest, want toen was deze Gerrit baljuw van Amstelland en Waterland. Een jaar later werd hij trezorier.¹⁴⁵ Toen het antwoord ontkennend bleek te zijn, sprak Gerrit de

¹⁴⁰ Buitelaar, *Stichtse Ministerialiteit*, 172-174, 184.

¹⁴¹ Ibidem, 173.

¹⁴² MRVG, 35. Zie Enklaar & De Vrankrijker, *Geschiedenis van Gooiland* I, 112-113 en NA AGH 552, 546.

¹⁴³ Ibidem, 36: '[...] ende aldus houden zij [de negen bejaarden], dat den veen, die zuytwaert affgaet van der Loisdrecht tot Westbroeck waert ende geheten is den Wiltvang, all gelegen is binnen den palen van Hollant ende van Goylant; mede houden zij, dat die van Westbroeck ende van Achttienhoeven alrede geraken mit den delven, dat zij delven in den veen voirs. [Wildvang] die binnen den palen van Hollant ende van Goylant leecht'.

¹⁴⁴ Idem: 'Ende omdat die Stichtse seggen willen, dat voortijts bij den tijden hertoge van Ailbrecht van Hollant een scheydinge gedaen soude wesen tusschen Hollant ende den Sticht [...] ende datter doe een roye getogen was van den hoeck van Brueckelveen tot upten uutersten boom van Goyersbosch ende dat die palen van Hollant over die roye niet vorder ten veen waert ingaen en soudē, zoe is den voirs. personen mede hierom gevraicht, diewelcke geseyt hebben, dat zij well hebben hoeren seggen, dat in den tijden, als voirs. staet, een scheydinge ende overdracht gemaect was tusschen dien van der Loisdrecht ende dien van Brueckelveen, dat hoirre geen van beyden sijden vorder delven en soudē in den voirs. venen, mar Goylant behoorde doe ter tijt hertoge Johan van Beyerē, die in dier scheydinge noch overdrachte nye en consenteerde noch en hadde dair nyement over van sijn rade noch vrienden, ende houden oick in der wairhey, datter geen paelscheydinge doe tusschen den heren noch den landē gedaen en was, mar slechts, dat men van geenre sijde vorder in den venen delven en soude tot den tijt toe, dat men een paelscheydinge doen soude van alles'.

¹⁴⁵ Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld*, 317. Gerrit was al ambtenaar van hertog Albrecht van Beieren die als ruwaard zijn krankzinnige broer Willem V was opgevolgd; hij was in 1419 baljuw van Amstelland en Waterland en tevens raadslid van Jan van Beieren. Janse, *Ridderschap in Holland*, 444.

volgende woorden: 'Ick en sal noch en wil geen raye over mijns heren hertoge Jans heerlicheyt trecken sonder sijn weten ende buyten sijnen wille'.¹⁴⁶ Derhalve werd de grens niet getrokken en zeker niet van markeringen voorzien, maar gelast dat het betreffende veen niet verder afgegraven mocht worden, totdat men zou overgaan tot een algehele 'paelscheydinge' ofwel het afpalen van grondeigendom.¹⁴⁷ Eerder werd mede op basis van bovenstaande een Hollandse deurwaarder naar de dorpen Westbroek, Tienhoven, Maarsseveen en Breukelen gestuurd om de inwoners aan de overeenkomst te helpen herinneren.

1472: nadere onderhandelingen

Tijdens de regeerperiode van Karel de Stoute kwamen niet alleen de geschillen over de eigendom van gemene gronden tot een hoogtepunt, ook die over de grenzen bereikten een climax. De veronderstelling is billijk dat het aantal geschillen niet toenam omdat de mensen recht zochten, maar dat eerder Karels besluitvaardigheid en daadkracht de doorslag gaven tot de rechtsgang. Hij wilde duidelijkheid over de grenzen en daarmee bestendiging van zijn heerlijke rechten of liever, tot waar die rechten zich uitstrekten. In 1471 kwamen de commissarissen van Karel de Stoute met de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, en de drie staten van Utrecht tot overeenstemming om het conflict over de grenzen tussen Gooiland en Loosdrecht ('van hun landen') voor te leggen aan de Grote Raad en zich ook aan de daaruit voortvloeiende uitspraak te houden. Tevens moest met vier door de bisschop aangewezen en gemachtigde functionarissen overeenstemming worden bereikt.¹⁴⁸ Het lijkt wel steeds over grenzen te gaan, maar dat was secundair: het ging beide partijen primair om de exploitatie van het lucratieve veengebied, waarover dus steeds ruimer was. Uiteraard was de bepaling van die grens wel van het grootste belang.

De kwestie werd gespecificeerd: [...] *ubi iacent terre paludose, que vulgariter venen sive moeren, unde effodiuntur cespites, nuncupantur de quibus controversia est si ex toto vel pro quibus portionibus intra limites domini Hollandie vel intra territorium Traiectensem constitute sint*.¹⁴⁹ Kennelijk was er sinds 1449 geen schot in gekomen, want het ging nog steeds om 'zekere' venen die ofwel in zijn geheel of deels binnen de grenzen van Holland lagen ofwel binnen die van Utrecht. De zaak bleef lang sudderen.¹⁵⁰ Het werd pas interessant toen de procureur van bisschop David van Bourgondië de dienstdoende arbiters zijn weerlegging van de eis van de procureur van Karel de Stoute overhandigde (1472).¹⁵¹ De repliek bestaat uit tweeëntwintig artikelen, die allen een bepaald aspect behandelen. Daarnaast beschikken we over een memorie van de procureur van de bisschop van Utrecht over de grenzen van Gooiland en het Sticht, handelend over wat er tegen de beweringen van de procureur van Karel de Stoute te berde was gebracht.¹⁵²

Hoewel men in beide stukken diep op de zaak ingaat, kom ik desondanks niet veel meer te weten. De bekende zaken en discussiepunten komen allemaal voorbij, zoals de precieze positie van de Leeuwenpaal en de vermoedelijke locaties van de hofsteden van Werner en de abdis van Elten.¹⁵³ Veel items herinneren bovendien aan lang vervlogen gebeurtenissen, zoals schenkingen van keizer Otto I in het jaar 953 aan de kerk van

¹⁴⁶ MRVG, 36-37.

¹⁴⁷ Idem: 'Hierup mede gehoirt Geryt Claiszoen van der Loisdrecht, out omtrent LXX jair, die mede up die plaetse was, als men die raye toich, die seecht alleens, als voirs. staet van den lesten artikel ende zoeveel meer, dat hij hoirde, dat heere Geryt van Heemskerck seyde, als men die raye trecken soude, vragende offer yemant van hertoge Jans off van der Goyers wegen aldair te dage ende plaetse waere, dairup geseyt was neen, ende dair doe heere Geryt up zeyde: Ick en sal noch en wil geen raye over mijns heren hertoge Jans heerlicheyt trecken sonder sijn weten ende buyten sijnen wille, ende also en wort die raye niet voirt getogen, mar was bevolen den veen te laten leggen ongedolven, totdat men geheel paelscheydinge doen s[ou]de.'

¹⁴⁸ Ibidem, 44-48, 48-51.

¹⁴⁹ Ibidem, 45.

¹⁵⁰ Ibidem, 48-51, 51-57, 57-58, 59-62, 62-63, 63-66. Op 28 september 1471 werd vastgesteld dat de Grote Raad en vier door de bisschop te benoemen gemachtigden het geschil zullen behandelen; op 12 oktober werd dat nogmaals gedaan, nu vanuit de bisschop (David van Bourgondië); op 24 december volgde het proces-verbaal van het proces tussen de hertog van Bourgondië en de bisschop van Utrecht; in 1472 werd verslag uitgebracht in het kapittelgeneraal van Holland en in april van dat jaar namen de procureurs van hertog Karel de Stoute en bisschop David van Bourgondië de grenzen tussen Holland en het Sticht in Gooiland en Loosdrecht op, in het bijzijn van de vier commissarissen, die het geschil moesten beëindigen. Op 20 mei 1472 werd het proces uitgesteld, en op 10 juni van dat jaar werd de termijn van het compromis over de grenzen van Gooiland en het Sticht verlengd tot 1473, in afwachting van de behandeling van het geschil door de Grote Raad.

¹⁵¹ Ibidem, 66.

¹⁵² Ibidem, 81-94.

¹⁵³ Ibidem, 57.

Utrecht, die de aanspraken op de venen van Utrechtse zijde van een ogenschijnlijk stevig(er) fundament voorzagen.¹⁵⁴ Men kwam ook terug op de geschillen tussen inwoners uit Breukelerveen en Loosdrecht enerzijds en de Gooiers anderzijds.¹⁵⁵

Oostveen, Baarn en de Riddervenen

De grensgeschillen hielden na 1500 natuurlijk niet op. Er rees opnieuw een meningsverschil over de in 1472 vastgestelde grenzen. De elect-bisschop Hendrik van Beieren voelde zich in 1527 geroepen om afgevaardigden te sturen om te onderhandelen over de grenzen tussen het Sticht en Gooiland. Er waren enkele Utrechters gearresteerd op basis van de toen getroffen regelingen.¹⁵⁶ Daarna zag de bisschop er van af, maar Karel V greep toch in. Hij wees gecommiteerden aan om de conflicten te beëindigen. Als zij daarin niet slaagden, zou in ieder geval de ingewonnen informatie moeten worden overgedragen aan de stadhouder en aan het Hof van Holland.¹⁵⁷

De kwestie was dat ingezetenen van Utrecht maar ook van Gooiland binnen no time de tussen hun landen in gelegen venen hadden gedolven, zonder toestemming van de graaf van Holland. Zorgwekkend was dat het nog steeds plaatsvond. Men was daarom zeer bezorgd over de venen, want die zouden, als het zo door zou gaan, over enige tijd geheel uitgegraven zijn. Daardoor zou ook de strijd tussen Utrechters en Gooiers zijn veroorzaakt: '[...] waeruuyt gescapen is tusschen dezelve van Goylant ende ingesetenen van Utrecht te mogen geboeren vechteless, onrust ende tweedracht, zoeverre bij ons dairinne nyet voorsien en wort [...]'.¹⁵⁸ Er was Karel dus alles aan gelegen om de grenzen te bepalen, samen met het Sticht en alle andere eventuele rechthebbenden. De situatie was ook drastisch veranderd door de komst van Karel. Het Nedersticht werd in 1528 opgenomen in het Habsburgse Rijk, waardoor de grenzen tussen Gooiland en het Sticht van landsgrenzen veranderden in provinciegrenzen.¹⁵⁹

In 1532 stonden Naarden en de dorpen van Gooiland, vertegenwoordigd door de procureur-generaal van Holland, en de procureur-generaal van Utrecht die namens de drie staten van Utrecht optrad, voor de Geheime Raad. Het geschil ging om de venen nabij Oostveen en over turfstekers nabij het Gooiersbos. Hangende het proces mochten de Utrechters turf blijven steken aan de Stichtse zijde van het Gooiersbos.¹⁶⁰ In 1535 werd een vonnis geveld, nadat een commissaris (Jan Regelinck) ter plaatse was gaan kijken en een advies had uitgebracht.¹⁶¹ Beide partijen dienden hun grenzen met greppels en palen te markeren. Degenen die rechten konden laten gelden op gronden die toen binnen Gooiland werden getrokken, dienden met geldige eigendomsbewijzen op de proppen te komen, en wel binnen vier maanden. De procureur-generaal van Holland zou de partijen horen en daarna beslissen. Hangende die overweging mocht geen gebruik worden gemaakt van de betreffende (litigieuze) grond.¹⁶²

Ingelanden (landbezitters) uit Baarn, Oostveen en de Riddervenen maakten tegen deze gang van zaken bezwaar. Zij vonden de beoordeling van de commissaris 'periculoux' ofwel gevaarlijk. Gezien het feit dat er zoveel lieden bij betrokken waren en ook nog uit veel verschillende plaatsen, gaven zij de voorkeur aan een oordeel van de Grote Raad.¹⁶³ Vervolgens gingen de raadsheer van de Grote Raad en de secretaris van het Hof van Holland gezamenlijk erop uit om de sententie te executeren en de situatie in ogenschouw te nemen en, niet onbelangrijk, landmetingen te verrichten en de grenzen te laten markeren met die greppels en palen.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Ibidem, 68. [...] *Otto primus [...] ipsique ecclesie Traiectensi dedit et donavit omnia et singula bona, terras et districtus, ab utroque latere Fluminis Vechte situata et jacencia, de quorum limitibus a flumine Vechte ab occidentali plaga incipiendo ad orientalem versus silvam appellatam Goyerbosch [...]*.

¹⁵⁵ Ibidem, 70.

¹⁵⁶ Ibidem, 107.

¹⁵⁷ Ibidem, 109.

¹⁵⁸ Ibidem, 110.

¹⁵⁹ Vgl. Huybrecht, "Ruerende van de limiten van Goylant", 87.

¹⁶⁰ De Geheime Raad intervenieerde sedert 1517 somtijds als superieure instantie. De Grote Raad was de hoogste rechtsinstantie. Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 3. MRVG, 111; Van de Water, *Groot placaatboek*, I, 116.

¹⁶¹ MRVG, 111, 112; Van de Water, *Groot placaatboek*, I, 117.

¹⁶² Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 4, 38. MRVG, 112. Van de Water, *Groot placaatboek*, I, 119.

¹⁶³ Ook klaagden zij over het feit dat zij niet gehoord waren door de Geheime Raad. Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 4, 38.

¹⁶⁴ Groenveld en Huussen jr., 'De zestiende eeuwse landmeter Jasper Adriaensz', 141; MRVG, 113; Van de Water, I, 120-122.

In 1536 verschenen de partijen voor de Grote Raad. Een belangrijk argument voor de eiser, Utrecht dus, was dat lokale Stichtse autoriteiten op de plekken die nu tot Gooiland behoorden, altijd turfstekende Gooiers hadden ‘gecorrigeerd’. Ook correspondeerde de door de Geheime Raad getrokken grens niet met de sinds mensenheugenis bekend staande grens, waardoor de Stichtenaren er maar bekaaid af kwamen. Zij lieten weten hoe de grens eigenlijk getrokken zou moeten worden en vroegen tevens om restitutie van de door Gooiers genoten revenuen van de betreffende gronden. In de tussentijd wilden de Stichtenaren van de grond gebruik blijven maken, omdat anders duizenden mensen van inkomsten verstoken zouden blijven, met alle gevolgen van dien.¹⁶⁵

Aan dit verzoek werd voldaan. Tevens werd een commissaris belast met een onderzoek en de opdracht om een kaart te vervaardigen. Drie jaar later (1541) wees de Grote Raad vonnis, een vonnis dat gunstig uitviel voor de Utrechters. Besloten werd dat zij hun grens duidelijk moesten markeren en de verweerders, dus de Gooiers, moesten die erkennen en de Stichtenaren met rust laten.¹⁶⁶ Karel V vaardigde in 1541 nog een akte uit waarin hij het vonnis van 1535 bekrachtigde.¹⁶⁷

De kaart was volgens Koster-van Dijk nr. 2579 uit de collectie Hingman, thans berustend in het Nationaal Archief. Zij volgde de datering van Enklaar, 1538, waarmee ook Groenveld en Huussen jr. instemden.¹⁶⁸ Toch meenden zij dat de kaart betrekking had op een ander proces, namelijk een uit 1552. Naarden en ‘waerslieden’ van de vier dorpen in Gooiland stonden toen tegenover de vertegenwoordiger van de geërfden van de Oost- en Riddervenen. De Gooiers eisten dat de tenuitvoerlegging van het vonnis van 1541 nietig werd verklaard, omdat de landmeters de commissaris onjuist hadden geïnformeerd. Daardoor waren veel venen onrechtmatig in Utrechtse handen terechtgekomen. Het vonnis van 1541 moest opnieuw volgens de inhoud ter executie gesteld worden.¹⁶⁹

Degene die het vonnis ten uitvoer moest brengen, een zekere Franchois van Cranevelt, werd samen met zijn landmeters en knechten door de Gooiers met stokken van de grond af geslagen.¹⁷⁰ Hierop besloot de Grote Raad de Gooiers tot schadevergoeding te veroordelen (1547). Nadat zij geprobeerd hadden via Karel V hun gelijk te krijgen, die een revisiecollege in het leven riep, wat uiteindelijk niets hielp, werd een laatste poging gedaan om de zaak aan hun kant te krijgen. In 1550 lukte het om alle partijen nogmaals voor het gerecht te brengen en toen hadden de Gooiers beet. Opnieuw werd aangevoerd dat het vonnis van 1541 onjuist ten uitvoer was gelegd, waarna werd gevraagd om dat nogmaals te doen, maar nu overeenkomstig het gestelde (‘de heldere woorden’).¹⁷¹ In 1552 werd besloten, op basis van een onderzoek van een nieuwe commissaris en een nieuwe kaart, dat de Gooiers het bij het rechte eind hadden. Er was sprake geweest van een kwalijke tenuitvoerlegging en het vonnis van 1541 diende opnieuw te worden geëxecuteerd.¹⁷²

Het gebied waarover werd getwist behoorde opnieuw oorspronkelijk tot Gooiland. In ieder geval bleven de Gooiers met de Oostveners bakkeleien. In 1617 beklagden de Oostveners zich over turfstekende Gooiers, die ook schapen ‘ontvoerden’. De Staten van Utrecht namen contact op met de Staten van Holland. Deze riepen de hulp in van P.C. Hooft, baljuw van Gooiland en Muiden. Hij nam het enigszins op voor de Gooiers, maar uiteindelijk werd de grensbepaling van 1535 in ere hersteld.¹⁷³

¹⁶⁵ Perk, ‘Hortensius over den opkomst en den ondergang’, 245-246.

¹⁶⁶ Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 4-5, 38; GCLGRM IV nr. 11 (21 mei 1541), 6; IV nr. 929 (16 juli 1547), 279-280; IV nr. 937 (16 juli 1547), 282.

¹⁶⁷ MRVG, 115; Van de Water, *Groot placaatboek*, I, 124. In 1566 gaf Filips aan zijn ambtenaren in Utrecht en Gooiland het mandaat om krachtiger op te treden tegen overtreders van het vonnis van 1535. MRVG, 142; Van de Water I 138.

¹⁶⁸ Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 5. Zie Enklaar, ‘De oudste kaarten van Gooiland’, 195-198; Groenveld en Huussen jr., *De zestiende eeuwse landmeter Jaspar Adriaensz*, 140-148.

¹⁶⁹ Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 46-47. Vgl. Enklaar, ‘De oudste kaarten van Gooiland en zijn grensgebieden’, 196-198.

¹⁷⁰ MRVG, 133.

¹⁷¹ GCLGRM IV nr. 1455 (14 september 1550), 437. Er volgde revisie van het vonnis van 21 mei 1541. Volgens de Gooiers had de grens recht getrokken moeten worden en niet met een kromming richting Gooiland mogen lopen. Op grond daarvan eisten zij een nieuwe tenuitvoerlegging van het vonnis van 1541.

¹⁷² Koster-van Dijk, *Gooilanders voor de Grote Raad*, 9-10. Interessant is dat de buurmeesters en schepenen van Laren in 1563 verklaarden dat zij in bezit waren van een afschrift van de sententie van 1541. Die zou, ‘tot profijt’ van het gemeene land van Goyland zonder kosten getoond kunnen worden, als daartoe de noodzaak was. MRVG, 138-139; GCLGRM V nr. 1705 (30 januari 1552).

¹⁷³ Groeneveld, ‘De oostgrens’, 280-281, 282. Overigens meende Groeneveld dat de erfgooiers in 1535 op hun plaats werden gezet en daaraan dus regelmatig aan herinnerd moesten worden. Ik denk dat het omgekeerde het geval is geweest; de erfgooiers trachtten hun gronden zoveel mogelijk te behouden en verzetten zich tegen oprukkende Stichtenaren.

*Kerkelanden*¹⁷⁴

Hoewel heden ten dage de wijk Kerkelanden een duidelijk Hilversumse signatuur heeft en iedereen bij de naam Kerkelanden aan Hilversum denkt, is dat niet altijd het geval geweest. Het naburige Loosdrecht en het iets verderop gelegen Naarden speelden een belangrijke rol in de afbakening van het gebied en zelfs in de benaming. In het algemeen betekent een veldnaam als Kerkelanden ‘landen behorend tot het bezit van een kerk’.¹⁷⁵ En het ging hier om landen van de kerk van Naarden, niet om landen van de kerk te Hilversum.

Uit het grondbezit van kerken, kloosters en vicariaten zijn veel oude veldnamen van voor de Hervorming te verklaren. Jongere namen weerspiegelen juist het grondbezit van de Hervormde kerk. In het geval van de Hilversumse Kerkelanden hebben we het over een veldnaam die de situatie vóór de Reformatie weergeeft. In het bijzonder ging het niet om het bezit, maar om de opbrengsten. Het kwam veel voor dat de opbrengst van gronden of een deel ervan besteed werd voor een bepaald doel.¹⁷⁶ En dat is ook hierop van toepassing.

De grote kerk van Naarden brandde in 1481 geheel af. Een ramp voor de stad en de parochianen, immers het huis van God bood ruimte aan de zo belangrijk geachte eredienst. Vandaar dat rap werd overgegaan tot de herbouw. Ook toen ging dat niet voor niets. De stad en de dorpen van Gooiland – kennelijk was de kerk van Naarden belangrijk voor de gehele regio – besloten daaraan bij te dragen in de vorm van een schenking van zekere gronden, gelegen nabij Loosdrecht. Uit een briefje uit circa 1581, in 1639 gevonden tussen paperassen die zich bevonden in de Sint Vituskerk te Naarden, valt op te maken dat het om voormalige markegronden ging: ‘T’ is mede waaragtig, hoe dat de steede van Naarden met de dorpen van Gooyland gemeen hebben leggen zekere weylanden, heyden, bosschen, moerassen en veenen, van welke landen de steede met de dorpen competeerd het ususfruct, mits dat zijne Majesteit als grave van Holand blijve proprietarius’.¹⁷⁷ Vervolgens wordt de schenking toegelicht: ‘T’ is mede waaragtig, hoe dat in den jaare 1481 de kercke tot Naarden afgebrand is, alsoodat de steede met de dorpen tot opbouwinge van de voorsz. kerke gegeven hebben zekere veenen en vullingen, leggende in de jurisdictie van Gooyland, omtrent 200 roeden van de weg tot Loosdrecht, in getaale groot omtrent 240 morgen’.¹⁷⁸ Die vullingen waren toentertijd verpacht aan Loosdrechters.

De vraag rijst of de vullinglanden die uiteindelijk binnen de Loosdrechtse grenzen kwamen te liggen, tot de oorspronkelijke ‘Kerkelanden’ – dat wil zeggen tot de 240 morgen – hebben behoord. Daartoe is het nodig de perikelen tussen de Loosdrechters en de Gooiers aangaande de vullingen op een rij te zetten. Vooraf is het goed om te vermelden dat er drie partijen waren: de stad Naarden samen met de dorpen Blaricum en Laren als verpachters, Loosdrechters als pachters en de Hilversumse markegenoten.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw werden de vullingen door de stad Naarden en de dorpen Blaricum en Laren aan Loosdrechters verpacht, waarna de gronden werden ontgonnen en in cultuur gebracht, om ze daarna als bouwland of weiland te gebruiken. Huizen en Laren behielden aldaar enige stukken veen. Buitelaar merkte op dat de verpachting zodanig geregeld was, dat de gerechtigden in Loosdrecht juist de grond aan Gooise zijde in pacht kregen die bij hun eigen percelen in Loosdrecht aansloot. Daarnaast werd bij het in cultuur brengen van de vullingen door gewerkt vanaf de grens met Loosdrecht in de richting van Gooiland.¹⁷⁹ Uiteindelijk kwamen ze steeds dichterbij de bossen en heidevelden van de Hilversummers en dat leidde tot conflicten. De Loosdrechters leefden in de veronderstelling dat de verpachting ook betekende dat zij zich Gooise grond konden toe-eigenen en wilden die niet meer afstaan of teruggeven.

Naarden kon al eerder over veen beschikken. In de tweede schaarbrief (1442) werd de stad in het bezit bevestigd van ‘[...] alle die venen, die gelegen zijn in den hogen

¹⁷⁴ Vgl. Kos, ‘Waar komt de naam Kerkelanden vandaan?’, 4-7.

¹⁷⁵ Schönfeld, *Veldnamen in Nederland*, 168-169.

¹⁷⁶ Bijvoorbeeld grond met de veldnaam Lantaarnland en Lampmorgen waarmee de verlichting van de kerk bekostigd werd, of met de veldnaam Orgelkamp: een veld waarvan de opbrengsten bedoeld waren voor het onderhoud van het orgel. Schönfeld, *Veldnamen in Nederland*, 143-145.

¹⁷⁷ MRVG, 398.

¹⁷⁸ Idem.

¹⁷⁹ Buitelaar, *Stichtse ministerialiteit*, 186-187.

veen' en al het veen dat aan het eind van de akker lag waarop toentertijd Jacob van Hogheveen woonde.¹⁸⁰ We hoeven ons niet af te vragen waarom Jacob deze achternaam droeg. De vier dorpen van Gooiland hadden daarover geen enkele zeggenschap: '[...] die stede van Nairden [...] horen vrijen willen mede te doen buten yemants te seggen van den vier dorpen van Goylant [...]'.¹⁸¹ Nadat de venen afgegraven werden, bleef de grond '[...] leggen tot allen recht sonder argelist, behoudelick dat alle slage van outs gedeylt sellen sijn ende gedeylt bliven'.¹⁸² Wat staat hier nu precies? Ten eerste zien we dat over bepaalde venen alleen Naarden de zeggenschap had, maar dat deze *wel* tot de gemene gronden bleven behoren. Nadat de turf was afgegraven bleef de grond of het onland immers 'leggen tot allen recht', waarmee op alle gerechtigden en hun gebruiksrechten werd gedoeld. Bepaalde delen waren verdeeld of ontgonnen door de Gooise boeren en dat moest ook zo blijven. Waarschijnlijk werden deze venen aan Loosdrechtsse boeren verpacht, waarover dus moeilijkheden ontstonden.¹⁸³

In 1534 kwam het tot arbitrage door Hollandse bewindslieden (een gecommiteerde, een procureur-generaal en een rentmeester met de fraaie naam Stalpaard). In hun oordeel lag de kiem van het Hilversums verlies van de verpachte gronden. De onmin bestond in eerste instantie tussen verpachter en pachter. Naarden wilde voortaan zelf over de vullingen beschikken, maar de Loosdrechters hadden jarenlang geïnvesteerd om de gronden vruchtbaar te maken en dat diende gehonoreerd te worden.¹⁸⁴ De partijen werden ontboden in de Rekenkamer van Holland, omdat de '[...] angemaicte ende andere gemeente landen in Goylandt' aan de keizer toebehoorden.¹⁸⁵

Men besloot dat de verpachting gecontinueerd moest worden.¹⁸⁶ De pachters genoten min of meer bescherming (er wordt over huur gesproken) en kregen zelfs toestemming om hun percelen uit te breiden en deze los te maken van de gemeente van Goylandt: '[...] dewelcke voors. landen zij sullen mogen afheynen ofte bevrijen van de gemeente van Goylandt'. De percelen moesten iedere twee jaar opgemeten worden om op basis daarvan de jaarlijkse pacht vast te kunnen stellen. De Loosdrechters kregen de toezegging dat zij op hun gepachte gronden geen hindernis van zowel de keizer als Naarden als Hilversum als andere derden zouden hebben, niet tijdens en niet na de oogst.¹⁸⁷

Hilversum bleef dwarsliggen. In 1539 kreeg Stalpaard de opdracht om het geschil bij te leggen. Daarbij werd hij geassisteerd door de secretaris van het Hof van Holland. Samen hoorden zij de opvattingen van de Loosdrechters en de Hilversummers aan en vervolgens stelden zij opnieuw de grenzen vast.¹⁸⁸ Meer dan twintig jaar later (1563-1564) was er opnieuw onenigheid over de vullingen, toen tussen de kerkmeesters van Naarden en de 'buren van Loosdrecht'. Het ging niet over de pacht maar over de hoogte van de pachtsommen en over enkele achterstallige betalingen. Daarover werd snel een akkoord bereikt. De kerkmeesters van Naarden moesten een geschrift opstellen met de namen van de pachters en de pachtsommen die in 1534 opgang deden. Op basis daarvan werden de nieuwe pachtsommen bepaald. De meningsverschillen werden naar het zich liet aanzien tot tevredenheid van beide partijen uit de wereld geholpen.¹⁸⁹

Op het eind van de zestiende eeuw werd echter duidelijk dat zulks toch niet het geval was. Een bron uit 1590 handelt over het 'advertissement' voor burgemeesters en kerkmeesters van Naarden als eisers in een proces tegen het bestuur van Hilversum betreffende de rechten van Naarden op de vullinglanden bij Loosdrecht en de daarover in 1534 en 1563 getroffen schikkingen. Opnieuw was Hilversum een 'tegenstander' van Naarden en Loosdrecht en claimde het rechten op de betreffende gronden. In de bron

¹⁸⁰ MRVG, 313.

¹⁸¹ Idem.

¹⁸² Idem.

¹⁸³ VVSLVG 2384 (16 oktober 1524).

¹⁸⁴ MRVG, 362: '[...] ende die van Loesdrecht allegerden theurder intencie die groote costen, die zij ende heure voirsaelen over lange jaeren gedaen hebben omme deselve landen vruchtbaer gemaict te hebben [...]'].

¹⁸⁵ Idem.

¹⁸⁶ Overigens ging het om de termijnpachten. De erfpachten vielen buiten de overeenkomst en daarover was ook geen ruzie ontstaan, want daar ging de keizer over. In totaal ging het om acht parten, waarvan de keizer het 'tachter paert' had, dus 1/8 deel en de Loosdrechters de 'resterende zeven paerten', 7/8 deel; '[...] alsoe zijne Mat. in de vullinge maer en competeert den achtste pert van dien ende de suplianten de zeven andere van dien'. Ibidem, 393.

¹⁸⁷ Ibidem, 363.

¹⁸⁸ Ibidem, 368.

¹⁸⁹ Ibidem, 380-385. Er was de Loosdrechters veel aan gelegen om de vullingen te pachten, het liefst voor langere perioden. De bevolking had al zoveel te lijden door de duurte en het welig tieren van besmettelijke ziekten. MRVG, 393.

valt te lezen: '[...]soo is waaragtig en notoir, dat de steede van Naarden eertijds in eygendom toebehoort hebbende al langer offte omtrent 200 jaaren geleden ende alsnu toebehorende de kerke tot fabryke derzelve steede seekere landen, leggende dicht aan Loosdregt, 200 roeden van de Zijpwegh, strekkende ten zuyden, zuydoosten en ten oosten ter Gooyland waart, in de banne of jurisdictie van Hilversum'.¹⁹⁰

Zeer duidelijk werd aangegeven waar de vullingen hebben gelegen, en dat ze bovendien in de rechtsban van Hilversum lagen. Verder was het glashelder dat de stad Naarden de rechtmatige bezitter was en de opbrengsten van de vullingen aan haar kerk afstond. En nog duidelijker was waarom Hilversum zich in het conflict mengde; de vullinglanden waren immers oorspronkelijk 'bezit' van stad *en* land van Gooiland. Maar nu komt het: 'Die van Naarden en twijfelen niet, dat in dien tijden over 200 jaren geleden ofte die van Hilversum hebben hare portie meede ontvangen, als die van Naarden, Laaren en Huyzen ontvangen hebben gehad'.¹⁹¹

Er zou dus een verdeling van gemene grond hebben plaatsgevonden. Hilversum betwijfelde of die verdeling werkelijk was geschied. Naarden wilde niets liever dan dat die gronden door de Loosdrechters werden ontgonnen. Dan zouden de Hilversumse markengenoten waardevolle gemene gronden verliezen. Zodra dergelijk land werd ontgonnen, was het immers niet langer toegankelijk voor de gerechtigden. En dat lijkt uiteindelijk ook te hebben plaatsgevonden. Dat Hilversum een deeltje van de Kerkelanden behield, staat ook buiten kijf. Volgens de stukken hebben zij immers hun portie gekregen, net als Huizen en Laren.

Het Naardense Kerkeland is dus vele malen groter geweest. Met andere woorden: de aanpalende gronden aan de huidige Hilversumse wijk die binnen de gemeente Loosdrecht – nu Wijdmeren – liggen, behoorden voor een groot deel tot het bezit van de kerk van Naarden. Dat zijn de vullingen die ontgonnen werden door de Loosdrechters en later onder andere als Nieuw-Loosdrecht bekend kwamen te staan. En tussen Nieuw-Loosdrecht en Hilversum loopt een grens die feitelijk een oorspronkelijk ongedeeld gebied in tweeën heeft verdeeld. De inwoners van het Gooi, alsmede de Loosdrechters en waarschijnlijk ook de kerkelijke administrateurs, gingen die gronden in de loop van de tijd duiden als 'de landen van de kerk Naarden' ofwel 'Kerkelanden'.

Recapitulatie: een gebed zonder eind

Vlak voor 1567 ontving Filips een klacht van de stad Naarden en de dorpen van Gooiland, waartoe ook 'gemeenen gedeputeerden' behoorden. Die houd ik voor afgevaardigden van de marke en voor dorpsbestuurders, in hun dubbelfunctie waarover later zoveel rumoer zou ontstaan. Het ging opnieuw over de grenzen met het Sticht en de al gevelde en niet gerespecteerde vonnissen. Er kwam maar geen eind aan, ondanks dat tot twee keer toe 'eyntelyck' de limieten tussen het Sticht en Gooiland waren bepaald.¹⁹² Ook zouden beide partijen de grenzen markeren, de markeringen onderhouden, deze intact laten en zich aan de regels houden. Maar er werden nog steeds '[...] diverssche paerden, wagenen ende scaepen [...] vanuit Gooiland naar het Sticht verhandeld, kortom, men hield zich niet aan de vonnissen'.¹⁹³

Het ging in alle gevallen niet alleen om de fysieke grens, de zichtbare markeringen, de grenspalen en de doorgangen. Het ging ook en vooral om de mentale grens en de revenuen die heen en weer gingen, zoals de schaarse turf, maar ook dus paarden en schapen. Bij de afbakening van landsheerlijke gebieden was men niet bekend geweest met het concept van een grens als lijn, laat staan met het begrip grens zoals wij dat nu ken-

¹⁹⁰ Ibidem, 399.

¹⁹¹ Ibidem, 399-400: 'Welke landen over de 150 jaaren meest alle waren hooge veenen, welke veenen toentertijd bij de burgemrs. en regeerders der voorsz. steede [Naarden] verkoft zijn geweest, meest alle aan die van de Loosdregt, sonder prejuditie van yemand ter waereld; mits conditie, dat, den turff uytgegraaven zijnde, zoude de grond altijd blijven aan de steede van Naarden. En de voorseyde veenen, altemet uytgegraaven zijnde, hebben burgemrs. en regeerders doentertijd, geleden meer als hondert en veertig jaaren, dezelve uytgedolven landen ofte vullingen altemet gaan verhuuren ofte verpagten aan die van Loosdregt, zo bij vijftig ofte veertig jaren [...] 't is ook waaragtig, dat die van Laaren en ook die van Huyzen meede hebben leggen tusschen de vullingen, de kerke voorsz. competeerende, elks haar aanpart, zo groot als tzelve aan twee percelen daar jegenwoordig leit en bij henlieden word gepossiedeert. Welke landen bij die van Laaren ende Blarikum over lange jaaren verhuurt zijn geweest, naardat den turff daaraf gegraven is geweest, en bij die van Loosdregt geheel en al tezamen ter culture en goede geestlanden ofte weylanden gebragt zijn'.

¹⁹² Ibidem, 143.

¹⁹³ Ibidem, 144.

nen. De grenzen van machtsgebieden waren niet altijd duidelijk, vooral als het ontbrak aan natuurlijke rechte grenzen, zoals rivieren of kusten.¹⁹⁴ Daarnaast liepen beide partijen het (grotere) gevaar dat grond werd ‘ingepikt’. Vandaar dat er maar geen eind kwam aan de conflicten. Sterker, tot op de dag van vandaag is er overleg over de grenzen tussen Gooiland en Utrecht, maar dat speelt zich af op gemeentelijk niveau.

Ondanks dat de grenzen met het Sticht vast lagen, bleven herhaaldelijk conflicten ontstaan, en ook over steeds dezelfde problematiek. Toch is er weinig tot geen verschil op te merken in de over bijna anderhalve eeuw verspreide en vastgelegde grensbeschrijvingen. Zoals gezegd worden alsmaar dezelfde zicht- en herkenbare markeringen genoemd, maar ook dezelfde positiebepalingen, zoals ‘[...] ende van de voers. Leuwenpael zuytwarts linierecht op sinte Marthensthoorn oogemerck nemende aen tuuyterste eynde van Emenes [...]’.¹⁹⁵ Zeker in het geval van de oostgrens met Eemnes en het Eemland zijn de grensbeschrijvingen vrijwel identiek. Overigens geldt dat in mindere mate ook voor die met Loosdrecht. De grenzen met het Sticht kunnen het best omschreven worden zoals Harten dat deed: kaarsrechte afbakeningen van machtsferen die door onontgonnen terrein werden getrokken, maar desondanks duidelijke landschappelijke scheidslijnen waren.¹⁹⁶ Aan het gebed kwam dus in zekere zin wel een eind. Maar als we Aelmanszoon moeten geloven, was dat rond 1527 nog lang niet het geval:

‘Mytsdien zoe vraechde mij Lapp [de eerder genoemde Lap]: hoe staen die van Goylant nu mit den Stichtse? Over jair waeren die heeren uuyten Hage tegen die Stichtsche ende dachvaerden mit malcander. Hoeveer quampt doetertijt?.

Ick antwoirde: tot Adveniat Regnum [Sint Juttemis]¹⁹⁷ toe alst plach te coemen. Ick en weet nyet, hoeveer dattet quam. Wij ingesetene van Goylant en becummeren ons nyet veel dairmede ende laten voortan den heeren an beyde zijden dairmede bewarden. Ons donct, dattet te laet is toegesien, want die veenen meest wech zijn. Oeck donct ons, dat die heeren nyet en soeken onse profijt, mer die hoere, als omme te weten, hoeveer dat elcx heerlickheyt strect. Wat ley ons Goyers dairan off wat souden wij dairoff verbeteret worden, oft bevonden worde, dat sinte Martensdijck waere Hollant? Offt Hollant is offt Sticht, ten draecht ons zoeveel nyet.’¹⁹⁸

Met andere woorden: Lap vroeg naar de verhoudingen tussen Utrecht en Gooiland. De geïnterviewde deelde mee dat ze er in Gooiland niet meer wakker van liggen. Wel was er te weinig toezicht geweest en concentreerden de bisschop en de graaf zich meer op de kwestie tot hoe ver hun heerlijkheid of territorium reikte en waren ze niet of nauwelijks geïnteresseerd in de belangen van de Gooiers. En wat kon het de Gooiers schelen of Maartensdijk Hollands of Utrechts zou worden, het leverde ze toch niets op.

De problemen over de grenzen werden op het hoogste niveau uitgevochten en de Gooiers hadden geen winst te behalen, maar ook geen verlies te lijden. Het is opvallend hoe Pieter de later voortdurende herhaalde grieven van erfgooiers al in 1527 kort samenvatte. Het ging de heren – later de heren bestuurders – niet om het belang van de Gooiers, maar om hun eigen belangen, en wat de uitkomst van hun conflicten ook was, het maakte voor de Gooiers niets uit, want ze hielden toch vast aan hun rechten.

Conclusie

Nardinclant grensde aan alle zijden aan dan weer meer en dan weer minder machtige territoriale vorsten, zoals de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht. Daarnaast mengde een groot aantal lokale heren zich in het gebied, zoals eerst de heren van Amstel en daarna de heren van Nijenrode. Kortom, er was een kluwen van oude, nieuwe en somtijds halfbakken rechten ontstaan. Daarnaast waren er de gewonterechtelijke gebruiksrechten op niet nader omgrensde gemene gronden van Gooise Eltense horigen, later de markegenoten; dat is een belangrijke constatering. Gemene grond werd in de regel niet omgrensd, maar lag open voor de gerechtigden, en dus loerde altijd het gevaar dat niet-gerechtigden daarvan gebruik wilden en konden maken.

¹⁹⁴ Rutte, *Stedenpolitiek en stadsplanning*, 11.

¹⁹⁵ MRVG, 143.

¹⁹⁶ Harten, ‘De genese van het Gooise landschap’, 107.

¹⁹⁷ Enklaar gaf de optie dat het spottend bedoeld was, en die licht ik graag. Het betreft een bijbels citaat, Matthaeus VI: 10. Het kan ook beteken: het kan nog lang duren, of het einde is nog niet in zicht. Aelmanszoon, *Zestiende-eeuwse wandelingen*, 50 n. 4.

¹⁹⁸ Ibidem, 50-51.

Maar die gemene gronden waren niet dezelfde als de woeste gronden of de venen langs de randen van het Gooi, of anders gezegd: op grote hoeveelheden woeste grond lag geen claim. Dat kwam omdat er eenvoudigweg en aanvankelijk geen gebruik van *werd* gemaakt, of wellicht mondjasmaat, maar met de komst van nieuwe ingezetenen, enige aanwas van veldslaggerechtigden en oprukkende burens kwam daarin verandering: de Gooise markegenoten claimden als het ware die grond als zijnde gemene grond, maar in feite was dat niet het geval. De graaf van Holland had daar, in de hoedanigheid als soeverein, de rechten op, op basis van zijn wildernisregaal. Zoals gezegd hoefde hij dat regaal niet in stelling te brengen inzake de gemene gronden van de oude curtis Nardinclant; de gezagsrechten op die gemene en woeste gronden had hij sedert 1280 in pacht.

Het Nardinclant zal zich oorspronkelijk hebben uitgestrekt tussen de rivieren de Eem en de Vecht. Daarbinnen vormde zich een Gooise marke. Grond in nederzettingen als Soest en Baarn viel later buiten Gooiland, maar inwoners daarvan bleven wel belastingen betalen aan de graaf van Holland die deze zaken in 1280 ook in pacht had verkregen, als onderdeel van de terra Nardinclant. Het was sedert die tijd niet altijd even duidelijk welke gronden precies deel uitmaakten of hadden uitgemaakt van het Gooiland. Daarom ontstonden er problemen aan de randen van het gebied, zoals over de grond aan de monding van de Eem, de venen rond Loosdrecht en Hilversum en over aanwasten aan de oever van de Zuiderzee. De Gooiers claimden dat als 'hun' gemene grond, maar ze hadden er geen sterke rechten op. Uiteindelijk bleven de Gooise weidegronden en heidevelden die dichtbij de Gooise nederzettingen lagen over als werkelijke gemene grond, waarop de Gooise boeren kennelijk veel krachtiger gebruiksrechten hadden rusten.

Aan alle zijden van Gooiland is gesteggeld over de grenzen met derden en steeds waren de gebruiksrechten van de Gooise markegenoten in het geding. Of het nu de bisschop van Utrecht was, de graaf van Holland, lokale of regionale heren, ontginners vanuit Eemnes of vanuit Loosdrecht, stevast stuitte men op weerbarstige Gooiers die meenden meer en steviger rechten op de gronden te hebben dan alle anderen. Het ging de partijen niet zozeer om de concrete grens, maar meer om het verlies aan land en daarmee verlies aan inkomsten of opbrengsten. De Gooise markegenoten verloren in de loop van de tijd zo nu en dan gebied, maar dat ging altijd om gronden die soms gelijktijdig en soms afzonderlijk onderhevig waren aan de invloedssferen van de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht.

Tekenend is het gebakkelei over het thans vooral door zijn pannenkoekenhuizen bekend staande plaatsje De Vuursche. Het lijkt evident dat het ooit tot het Nardinclant heeft behoord, en onder invloed heeft gestaan van het stift Elten. In ieder geval is het altijd een grensplaats geweest. Maar rechten op de grond verdwenen niet zomaar en bleven dus ook bestaan. Grensbepalingen hadden daar weinig tot geen invloed op. Het meest in het oog springende relict was wel de bepaling dat Gooise gerechtigden die in De Vuursche gingen wonen, en geen gebruik maakten van hun schaarrecht, dat recht in tegenstelling tot Gooiers die bijvoorbeeld in Bunschoten gingen wonen, niet verloren.

Tot slot en nogmaals: Het aantal overgeleverde getuigenissen over de grenzen van Gooiland is groot. Zoals gezegd is er een hoge mate van uniformiteit in de grensbeschrijvingen. Maar niet iedere getuigenis werd serieus genomen. Johannes, pastoor ter Eem [Eemnes], verklaarde rond 1517 dat hij van de getuigenis van de Hilversummer Gerrit Lambertssoen had gehoord. Die ging over de grensgeschillen tussen Utrecht en Gooiland. Er waren twaalf getuigen van Gooise zijde opgeroepen. Toen Gerrit zijn verklaring had afgelegd, staken de Utrechters en de Hollanders letterlijk de koppen bij elkaar: '[...] doe staeken die heeren van Utrecht mit die heeren van Hollant die hoefde tesamen [...]' en werden de Hollanders omgekocht. Daarna werd de getuigenis nietig verklaard: '[...] ende hoir tuych was niet'. Johannes echter legde de schuld bij Gerrit en zei hem dat zijn getuigenis niet sterk genoeg was geweest. Bovendien vond het plaats onder het bewind van Karel de Stoute, die, aldus Gerrit, een oorlog aanging om een stuiver, dus van omkoping kon geen sprake zijn geweest: 'Ic antwoerde hem: Geryt, vrunt, dat suldi soe niet verstaen: dan u tuych en is niet starc genoeg geweest. Dat ge-

sciede bij hertoich Kaerles tijde, een strengen here, die hadde een oirlooch aengenomen om enen stuver (?) onrechts, aldus sal dat niet omgecoft'.¹⁹⁹

Mijns inziens had Gerrit enigszins gelijk, want de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht zullen dikwijls tot overeenstemming zijn gekomen.

¹⁹⁹ MRVG, 105: 'Ik antwoordde hem: Gerrit, vriend, dat heb je verkeerd begrepen. Uw getuigenis is gewoonweg niet krachtig genoeg geweest. Het vond plaats tijdens Karels bewind, een strenge heer. Die ging een oorlog aan om het kleinste onrecht, dus er zal geen sprake van omkoping zijn geweest'.